UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De bakens verzetten

De uitgeversactiviteiten van W. van Hoeve in Indonesië, 1945-1965

Kortekaas, E.S.

Publication date
2026

Link to publication

Citation for published version (APA):
Kortekaas, E. S. (2026). *De bakens verzetten: De uitgeversactiviteiten van W. van Hoeve in Indonesië, 1945-1965*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:14 Nov 2026

De bakens verzetten

De uitgeversactiviteiten van

W. van Hoeve in Indonesië

1945-1965

Eline Kortekaas

De bakens verzetten

Voor Ellen †

De bakens verzetten

De uitgeversactiviteiten van W. van Hoeve in Indonesië 1945-1965

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. ir. P.P.C.C. Verbeek
ten overstaan van een door het College voor Promoties ingestelde commissie,
in het openbaar te verdedigen in de Agnietenkapel
op dinsdag 2 juni 2026, te 16.00 uur

door Eline Sophie Kortekaas
geboren te Gouda

Promotiecommissie

Promotores:	prof. dr. E.A. Kuitert	Universiteit van Amsterdam
	prof. dr. R. Raben	Universiteit van Amsterdam
Overige leden:	prof. dr. L.W.M. Bod	Universiteit van Amsterdam
	prof. dr. G.A. Mak	Universiteit van Amsterdam
	prof. dr. R.A.M. Honings	Universiteit Leiden
	dr. K. Absillis	Universiteit Antwerpen
	dr. G.W.H. Dijkstra	Universiteit van Amsterdam

Faculteit der Geesteswetenschappen

Het hier beschreven onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door steun van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Deze studie maakt deel uit van het onderzoeksproject ‘Decolonizing Knowledge: Postcoloniality and the Making of Modern Indonesia’s Knowledge Culture, 1945-1970’, dat is geleid door Remco Raben en Lisa Kuitert.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding **1**

Geen breuk, maar een transitie *2*

Kennis als hoeksteen van de samenleving *5*

Het boekbedrijf in Indonesië *8*

Alfabetisering en het Indonesisch *15*

Uitgeverijen als poortwachters en kennismakelaars *20*

Eerder onderzoek naar het boekbedrijf in Indonesië *24*

Wilhelmus van Hoeve *28*

Eerder onderzoek naar Van Hoeve *30*

Hoofdvraag, bronnen en methoden *31*

Afbakening *33*

Definities *35*

Spelling *36*

Opbouw *36*

1. Heroriëntatie van het boekbedrijf in Bandung **40**

De ontwikkeling van Bandung tot stad *41*

Opkomst van het boekbedrijf in Bandung *44*

Het boekbedrijf in Bandung vlak voor de Tweede Wereldoorlog *49*

Onder Japans beheer *51*

Het begin van de Indonesische revolutie in Bandung *54*

Het herstel van het Nederlandse boekbedrijf *57*

De terugkeer van het Nederlandse boek in de Indonesische maatschappij *60*

De opbloei van het boekbedrijf in Bandung en andere steden *63*

Tot slot *69*

2. Maatschappij Vorkink en de wederopbouw **71**

De oprichting van Maatschappij Vorkink *71*

De aanstelling van Carel Wilhelm Wormser *73*

Vernieuwing van De Preangerbode en sociale onrust binnen Wormsers bedrijf *76*

Het tijdelijke beheer van Dominique Willem Berretty en de groei van het 'Wormser-concern' *78*

Maatschappij Vorkink onder Japans beheer *81*

Wormser en Van Hoeve in Nederland *84*

Het eerste contact met Bandung *88*

De stand van zaken voor Maatschappij Vorkink *89*

Boekwinkel Vorkink opent opnieuw de deuren ... *93*
Een juridische kwestie ... *97*
Tot slot: een nieuw begin onder Van Hoeve ... *99*

3. Een Indonesisch fonds en de focus op vertalingen ... **103**
Raden Sumarto Djojodihardjo ... *104*
Een eerste uitstap naar het Bahasa Indonesia ... *110*
De zoektocht naar goede vertalers ... *113*
De aanstelling van een Indonesische commissie voor boekmanuscripten ... *116*
Jajasan Lektur – 'De Lectuurdienst' ... *119*
Onder auspiciën als strategie ... *123*
De uitbouw van het Indonesische fonds ... *126*
Twee ondersteunende medewerkers ... *128*
Concurrentie binnen de uitgeverij ... *130*
Een Indonesisch netwerk ... *131*
Een nationale encyclopedie ... *134*
De aflopende samenwerking met Sumarto Djojodihardjo ... *139*

4. Importmoeilijkheden en nieuwe wegen ... **142**
Stimuleren van het binnenlandse boekbedrijf ... *142*
Silitonga en importboekhandel Soeroengan ... *148*
Stimuleren van het Indonesische boekbedrijf ... *153*
Maatschappij Vorkink onder Indonesisch beheer ... *156*
Verkennen van nieuwe importmogelijkheden ... *162*
Handelsbelemmeringen en strijd om de import in Indonesië ... *166*
De banden aantrekken met Manteau ... *170*
De Brussel-Jakarta constructie ... *173*
De samenwerking loopt op z'n eind ... *175*

Conclusie ... **182**

Literatuurlijst en bronnen ... **190**

Tijdlijn met enkele sleutelmomenten ... **211**

Lijst van afbeeldingen ... **213**

Summary ... **215**

Samenvatting ... **216**

Bijlage 1.1. Fondslijst uitgeverij W. van Hoeve ... **217**

Bijlage 1.2. Fondslijst Maatschappij Vorkink 251

Bijlage 2.1. Boekbedrijf in Bandung (1941) volgens *Kleian's adresboek van geheel Nederlands-Indië*..... 264

Bijlage 2.2. Boekbedrijf in Bandung (1941) volgens het *Adresboek van Bandoeng* 271

Bijlage 2.3. Boekbedrijf in Bandung en Nederlands-Indië (1941) volgens *Sijthoff's adresboek* en *Adresboek van de voornaamste bedrijfstakken der Nederlandsch-Indische Nijverheid*..... 272

Bijlage 2.4. Het boekbedrijf in Bandung (1941): een analyse op basis van vier adresboeken..... 302

Bijlage 2.5. Voorlopige ledenlijst van de vereniging van Indonesische boekhandelaren..... 304

Bijlage 2.6. Adreslijst van uitgeverijen en boekhandelaren in Indonesië (1950)..... 308

Bijlage 2.7. Adreslijst van uitgeverijen in Indonesië (1952) 325

Bijlage 2.8. Boekbedrijf in Indonesië (1947-1958) volgens *Sijthoff's adresboek* 331

Bijlage 2.9. Overzicht uitgeverijen in Indonesië (1955) 335

Bijlage 2.10. Overzicht Indonesische vertalers bij uitgeverij W. van Hoeve 345

Bijlage 2.11. Overzicht van het aantal Indonesische uitgaven bij W. van Hoeve..... 346

INLEIDING

De treinreis voert langs imposante kantoorgebouwen, historische panden uit de koloniale periode en dwars door sloppenwijken, totdat de stedelijke bebouwing plaatsmaakt voor tropisch groen. Ik ben onderweg van Jakarta naar Bandung, het is februari 2020. Vanuit het raam ontvouwen zich uitgestrekte rijstvelden en kleine dorpen, een landschap dat niets meer gemeen heeft met de drukte van Jakarta. Het terrein wordt langzaam bergachtig en de weelderige begroeiing verraadt de vruchtbaarheid van de bodem. Bandung ligt op enkele honderden meters boven zeeniveau en kent daardoor een koeler klimaat dan de meeste steden op Java. Dit maakte de stad tegen het einde van de negentiende eeuw tot een geliefde vestigingsplaats voor Nederlandse kolonialen.

De eerste Nederlandse boekhandel vestigde zich in 1881 in Bandung. In de decennia die volgden, groeide het Bandungse boekbedrijf gestaag door de oprichting van meerdere firma's. Eén daarvan was Maatschappij Vorkink, opgericht in 1913. Na de Tweede Wereldoorlog kwam dit bedrijf onder leiding te staan van de Nederlandse boekhandelaar Wilhelmus van Hoeve (1899-1968), die toen in Deventer was gevestigd. Vanwege de gebrekkige communicatie tussen Nederland en Indonesië had Van Hoeve op dat moment geen helder beeld van de situatie in Bandung, maar dat weerhield hem er niet van om in het bedrijf te investeren. Hij kon toen nog niet voorzien dat deze investering in Maatschappij Vorkink zijn verdere loopbaan als uitgever mede zou vormgeven. Ook begon Van Hoeve met zijn eigen uitgeverij, die W. van Hoeve heette, vanaf het einde van de jaren veertig actief de Indonesische markt te verkennen. Zijn werkzaamheden als uitgever in Indonesië tussen 1945 en 1965 vormen de rode draad van dit onderzoek.

In het hedendaagse Bandung is de koloniale geschiedenis nog altijd zichtbaar in het stratenplan en de gebouwen van wat ooit het Europese stadscentrum was. Tijdens mijn bezoek aan de stad wil ik het voormalige pand van Maatschappij Vorkink opzoeken. Wandelend over de huidige Jalan Asia Afrika, de vroegere Grote Postweg, kom ik eerst langs het oude pand van Visser & Co., een Nederlandse boekhandel die tijdens de koloniale periode op nummer 62 was gevestigd. Het gebouw van Maatschappij Vorkink stond iets verderop, op nummer 54-56, maar op die plek ligt nu enkel een braakliggend stuk grond dat dienstdoet als parkeerterrein. In het huidige straatbeeld ontbreekt ieder spoor van Maatschappij Vorkink, maar de geschiedenis van dit bedrijf is wel bewaard gebleven in drukwerk en archiefmateriaal. De geschiedenis van Maatschappij Vorkink vormt daarom samen met de uitgeversactiviteiten van Van Hoeve het uitgangspunt van dit onderzoek.

Wat bracht Van Hoeve ertoe om in 1945, na de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring en de daarmee gepaarde politieke onrust en maatschappelijke onzekerheid, te investeren in een Nederlandse boekhandel in Bandung? Hoe zag het boekbedrijf in Indonesië er toen uit en hoe veranderde de markt waarin Van Hoeve terechtkwam? Waren er naast Maatschappij Vorkink nog andere Nederlandse firma's actief? Hoe ontwikkelden Van Hoeves uitgeversactiviteiten zich onder druk van de Indonesische revolutie (1945-1949), de transitie naar soevereiniteit en het bredere dekolonisatieproces? En welke rol vervulde Van Hoeve als uitgever in de ontwikkeling van Indonesië, met name op het gebied van kennisverspreiding? Die vragen vormen de aanzet tot dit onderzoek.

GEEN BREUK, MAAR EEN TRANSITIE

De uitgeversactiviteiten van Van Hoeve vonden plaats te midden van een langdurig dekolonisatieproces.[1] In de geschiedschrijving van zowel Indonesië als Nederland wordt veelal de voorkeur gegeven aan de perceptie van een breuk, maar verder verschillen de interpretaties in beide landen sterk van elkaar. In beide contexten worden historische tijdlijnen, nationale gebeurtenissen en geografische grenzen aangehaald, maar de logica, motivatie en moraal daarachter verschillen wezenlijk van aard.[2] De breuk staat in het Indonesische perspectief voor een overwinning en de geboorte van een soevereine natiestaat, terwijl zij vanuit het Nederlandse oogpunt symbool staat voor de aftocht en een nederlaag.[3] Deze breuk dwong in ieder geval beide landen om hun positie in de wereld te herformuleren.

Het begrip 'dekolonisatie' evenals de studie ernaar zijn in het Westen ontstaan. Dit kleurde het perspectief en zorgde ervoor dat de focus kwam te liggen bij de 'aftocht'. Hierdoor werd het ongedaan maken van de koloniale relatie beschreven in termen als: 'terugtrekking' en 'het einde van een imperium'.[4] Ook zorgde het ervoor dat dekolonisatie aanvankelijk werd gezien als een proces waarbij de institutionele en juridische controle

[1] Deze inleiding is deels gebaseerd op een eerder verschenen introductie, waaraan ik als mede-auteur heb bijgedragen: Sebastiaan Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," *Lembaran Sejarah* 16, nr. 2 (2020): 91-102.

[2] Els Bogaerts en Remco Raben, "Beyond Empire and Nation," in *Beyond Empire and Nation: The Decolonization of African and Asian Societies, 1930-1970s*, red. Els Bogaerts en Remco Raben (Leiden: KITLV Press, 2012), 7.

[3] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation,* 13.

[4] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation,* 13; Martin Shipway, *Decolonization and Its Impact: A Comparative Approach to the End of the Colonial Empires* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2008), 8-10.

eenvoudigweg werden overgedragen aan de nieuwe natiestaat.[5] Maar als het slechts zou gaan om een handtekening onder een document, wat diende er dan nog gedekoloniseerd te worden? Dekolonisatie houdt niet op bij de overgang van de kolonie naar een soevereine staat.[6] In Indonesië doemde er achter de politieke veranderingen een veel grotere, maar ook diffusere beweging op die verband hield met de reorganisatie en heroriëntatie van de Indonesische samenleving – een proces dat ook na de formele onafhankelijkheid werd voortgezet.[7] Een uitsluitend politiek perspectief op de dekolonisatie is dan ook te beperkt.

De koloniale aanwezigheid in Indonesië was niet alleen van invloed op het politieke bestuur. Andere sectoren in de maatschappij, zoals het onderwijs en de bedrijfswereld, waren er eveneens van doordrongen. Bovendien bleven Indonesië en Nederland na de soevereiniteitsoverdracht economisch sterk met elkaar verbonden.[8] Tijdens de onderhandelingen van de Ronde Tafel Conferentie (1949) werd overeengekomen dat het Nederlandse bedrijfsleven ook na de soevereiniteitsoverdracht in Indonesië actief kon blijven.[9] Grote handelsondernemingen als Lindeteves en Internatio, evenals de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, de Bataafsche Petroleum Maatschappij en particuliere banken als de Escompto Maatschappij en de Nederlandsche Handel-Maatschappij bleven na 1949 actief in Indonesië, net als veel kleinere Nederlandse bedrijven.[10]

In de afgelopen dertig jaar is de perceptie op dekolonisatie, mede door inzichten in de economische en culturele effecten van het kolonialisme, verschoven van een abrupte breuk naar een langdurig en gelaagd transitieproces.[11] In de context van Indonesië ging dekolonisatie niet eenvoudigweg om het beëindigen van Nederlandse inmenging, maar vooral over een gelijktijdige heroriëntatie op samenleving en cultuur. Hierbij werden bestaande

---

[5] Prasenjit Duara, "Introduction: The Decolonization of Asia and Africa in the Twentieth Century," in *Decolonization: Perspectives from Now and Then,* red. Prasenjit Duara (London, New York; Routledge, 2004), 2; Dietmar Rothermund, *The Routledge Companion to Decolonization* (London: Routlegde, 2006).

[6] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation*, 18.

[7] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation*, 16.

[8] J. Thomas Lindblad, *Bridges to New Business: The Economic Decolonization of Indonesia* (Leiden: KITLV Press, 2008), 5-11.

[9] Lindblad, *Bridges to New Business,* 5-11; Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië: Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2018), 727-728.

[10] Dit zijn slechts enkele voorbeelden, maar de genoemde bedrijven zouden gedurende de jaren vijftig een prominente rol blijven spelen in de industriële en financiële sector van Indonesië. Sommige Nederlandse ondernemingen werden in de loop van de jaren vijftig vrijwillig genationaliseerd. Vanaf 3 december 1957 gingen Indonesische vakbonden over tot grootschalige overname van meer dan zevenhonderd Nederlandse bedrijven, die nog niet genationaliseerd waren. Zie: Lindblad, *Bridges to New Business* (2008) en dan met name hoofdstuk 5 'Voluntary Nationalization' en hoofdstuk 8 'Take-over and Nationalization'.

[11] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation*, 13-14; Jost Dülffer en Marc Frey, red., *Elites and Decolonization in the Twentieth Century* (London: Palgrave Macmillan, 2011), 2; J. Thomas Lindblad en Peter Post, *Indonesian Economic Decolonization in Regional and International Perspective* (Leiden: KITLV Press, 2009).

structuren behouden, herzien of getransformeerd, terwijl gelijktijdig werd gezocht naar nieuwe, eigen vormen van betekenis op bijvoorbeeld het vlak van onderwijs, taalpolitiek, nationale identiteit en staatsvorming. De blijvende aanwezigheid van Nederlandse bedrijven toont aan dat dekolonisatie niet slechts een zaak was van een formele machtswisseling, maar een langdurig proces van transformatie en heroriëntatie behelsde.[12] Dit beeld van een geleidelijke omwenteling nuanceert het begrip dekolonisatie en benadrukt de complexiteit ervan. Deze complexiteit komt onder meer tot uiting in de manier waarop het proces zich op verschillende niveaus in de samenleving voltrok.

Hoewel het aantrekkelijk is om alle gebeurtenissen die plaatsvonden na de Indonesische onafhankelijkheid te beschouwen als een resultaat van bewuste acties waarbij de Indonesiërs zich steeds meer distantieerden van koloniale praktijken, is de realiteit veel gecompliceerder geweest.[13] Indonesië worstelde namelijk, mede door de koloniale erfenis, met het ontbreken van een eenduidige nationale identiteit.[14] Wat betekende het om Indonesiër te zijn? De archipel werd al eeuwenlang gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan etnische groepen, maar om het beeld te scheppen van Indonesië als verenigde natie was er één min of meer gedeelde visie nodig.[15] Het streven naar Indonesische eenheid en onafhankelijkheid kreeg vanaf de vroege twintigste eeuw onder andere vorm in bewegingen zoals Boedi Oetomo, Sarekat Islam en Perhimpoenan Indonesia.[16] Onder invloed van het Indonesisch nationalisme werd Indonesië vanaf de jaren twintig verbeeld als onafhankelijk land. In 1928 legden Indonesische jongeren op een jeugdcongres in Jakarta, toen nog Batavia genoemd, een verklaring af die de geschiedenis in ging als de *Sumpah Pemuda,* de Eed van de Jeugd.[17] Het politieke ideaal dat op het congres werd uitgedragen was dat van één land, één

[12] Farabi Fakih, "The Rise of the Managerial State in Indonesia: Institutional Transition during the Independence Period, 1950-1965" (Proefschrift, Universiteit Leiden, 2014); R. Murray Thomas, *A Chronicle of Indonesian Higher Education: The First Half Century, 1920-1970* (Singapore: Chopmen Enterprises, 1973).

[13] Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 92.

[14] Karl Hack, "Decolonization and Violence in Southeast Asia: Crises of Identity and Authority, " in *Beyond Empire and Nation*, red. Els Bogaerts en Remco Raben (Leiden: Brill Academic Publishers, 2012), 137-162; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, herz. ed. (London, New York: Verso, 2006), 5-7.

[15] Eduard J.M. Schmutzer, *Dutch Colonial Policy and the Search for Identity in Indonesia, 1920-1931* (Leiden: Brill, 1977), 90; Ruth T. McVey, *The Rise of Indonesian Communism* (Jakarta, Singapore: Equinox Publishing, 2006), 316-317.

[16] Hans Pols, *Nurturing Indonesia: Medicine and Decolonisation in the Dutch East Indies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 71-92.

[17] Leo Suryadinata, "Indonesian Nationalism and the Pre-War Youth Movement: A Reexamination," *Journal of Southeast Asian Studies* 9, nr. 1 (1978): 109.

natie en één taal.[18]

Uit het streven naar onafhankelijkheid sprak een gedeeld verlangen en dat bracht, vooral onder opgeleide elites, aanvankelijk een gevoelde eenheid met zich mee. Althans genoeg om de Indonesische revolutie te ontketenen, maar de onafhankelijkheid vroeg ook om consensus over de toekomst. Al vroeg in de revolutionaire periode ontstonden er uiteenlopende opvattingen over de opbouw van Indonesië waarbij discussies zich concentreerden op hoe het land zich kon vestigen en ontwikkelen als onafhankelijke natiestaat en daarbij zijn eigen identiteit kon vormen, met andere woorden hoe Indonesië zichzelf kon worden.[19] Ook liepen de meningen uiteen over de manier waarop Indonesië met de aanhoudende aanwezigheid van de kolonisator diende om te gaan.[20] In tal van sectoren wapperde immers nog altijd een denkbeeldige Nederlandse vlag.

Het schikken naar de nieuwe, politieke realiteit verliep niet zoals de nieuwe leiders gehoopt of gepland hadden.[21] Voor veel Indonesiërs vormden de jaren vijftig een periode van groeiende teleurstelling en frustratie, mede doordat de beloften van emancipatie en ontwikkeling niet altijd werden ingelost. Het land kampte onder meer met bestuurlijke inefficiëntie en economische problemen.[22] Het lukte vooralsnog niet om een vreedzame, stabiele en bloeiende samenleving tot stand te brengen. Een fundamentele oorzaak daarvoor was het ontbreken van bestuurlijke, technische en institutionele kennis, onder andere op het gebied van economie en onderwijs.

KENNIS ALS HOEKSTEEN VAN DE SAMENLEVING

Zowel het bestuur, de industrie en het bedrijfsleven, als ook de voedselproductie en het onderwijs vragen om allerhande soorten kennis. Culturele normen, economische omstandigheden en politieke belangen beïnvloeden hoe kennis wordt verzameld,

[18] Officiële tekst in het Indonesisch: ‘Kami putra dan putri Indonesia, mengaku bertumpah darah yang satu, tanah air Indonesia. Kami putra dan putri Indonesia, mengaku berbangsa yang satu, bangsa Indonesia. Kami putra dan putri Indonesia menjunjung bahasa persatuan, Bahasa Indonesia.’ De Nederlandse vertaling: ‘Wij zonen en dochters van Indonesië erkennen één vaderland, Indonesië. Wij zonen en dochters van Indonesië erkennen één volk, het Indonesische volk. Wij zonen en dochters van Indonesië aanvaarden één taal, het Indonesisch.’

[19] R.E. Elson, *The Idea of Indonesia: A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 1-43.

[20] Bambang Purwanto et al., red., *Revolutionary Worlds: Local Perspectives and Dynamics during the Indonesian Independence War, 1945-1949* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023).

[21] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation*, 8.

[22] Bogaerts en Raben, *Beyond Empire and Nation*, 14.

geproduceerd en gevalideerd.[23] Zo spelen deze factoren een rol bij beslissingen over begrotingen, nationale onderwijsprogramma's en de waardering van diploma's. Kennis is dan ook op uiteenlopende manieren vervlochten met de samenleving. In Nederlands-Indië fungeerde kennis niet alleen als middel om de samenleving te begrijpen, maar diende het ook als instrument van machtsuitoefening en maatschappelijke ordening.[24] Tijdens de dekolonisatie bleek kennis essentieel voor het herzien van maatschappelijke structuren en het vormen van nieuwe politieke en culturele identiteiten. Dit maakt de decennia na de Indonesische onafhankelijkheid tot een intrigerende onderzoeksperiode, mede vanwege de rol die kennis speelde en de manier waarop deze werd herzien, gevormd en ingezet.[25]

De koloniale kennisinfrastructuur kende weinig uniformiteit.[26] Kennisverwerving, -productie en -toepassing verschilden niet alleen sterk tussen regio's, maar ook tussen instellingen zoals scholen, onderzoekscentra en overheidsinstanties. Deze verschillen werden vaak beïnvloed door sociale en economische omstandigheden, maar ook door politieke belangen en culturele contexten waarbinnen deze instellingen opereerden, denk bijvoorbeeld aan de koloniale hiërarchie, de diverse talen en de verschillende religieuze tradities binnen de maatschappij. Hierdoor was de verspreiding en het gebruik van kennis gefragmenteerd en ongelijk verdeeld. Veel koloniale instituten, zoals scholen en bibliotheken, evenals sociale systemen en regels bleven na 1945 bestaan, waardoor de koloniale kennisinfrastructuur grotendeels intact bleef.[27] Ondertussen gingen diverse actoren uit verschillende gemeenschappen – onder andere de Indonesische, Chinese en Nederlandse – aan de slag met het in stand houden, herstructureren en oprichten van commissies, verenigingen, uitgeverijen, scholen en universiteiten en andere instellingen die verschillende vormen van kennis moesten bevorderen en verspreiden. Daarnaast moest worden besloten wat er met bestaande koloniale

[23] Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 92. Zie voor een brede geschiedenis van kennispraktijken: Rens Bod, *Een wereld vol patronen: De geschiedenis van kennis* (Amsterdam: Prometheus, 2023).

[24] Remco Ensel, *Kennis die knecht: Indonesië en de koloniale wortels van wetenschap* (Amsterdam: Prometheus, 2025); Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2009). Stoler toont in dit onderzoek aan dat koloniale archieven niet alleen feiten vastlegden, maar dat de manier waarop archieven zijn opgebouwd en vormgegeven ook onderliggende angsten, aannames en machtsverhoudingen van de kolonisator blootleggen.

[25] Broere et al., "Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 91; Viswanathan Selvaratnam, "Higher Education Co-Operation and Western Dominance of Knowledge Creation and Flows in Third World Countries," *Higher Education* 17 (1988): 41-68; "Indonesianizing Knowledge, or: The Postcolonial Invention of 'Colonial Science'?" Sebastiaan Broere, German Historical Institute, gepubliceerd op 17 juli 2018, http://historyofknowledge.net/2018/07/17/indonesianizing-knowledge-or-the-postcolonial-invention-of-colonial-science/

[26] Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 92.

[27] Ensel, *Kennis die knecht*, 218-228; Agus Suwignyo, "School Teachers and Soft Decolonisation in Dutch-Indonesian Relations, 1945-1949," *Itinerario* 46, nr. 1 (2021): 158-164.

instituten en de bijbehorende kennis moest gebeuren. Wie bepaalde welke kennis noodzakelijk was voor de toekomst van Indonesië? En hoe kun je kennis dekoloniseren – oftewel, hoe verwerk en herstructureer je kennis die is gevormd binnen een koloniale context, zodat deze recht doet aan de nieuwe, onafhankelijke samenleving?

Het is belangrijk te benadrukken dat kennisproductie, -validatie en -distributie in Indonesië niet plaatsvond in een vacuüm, maar mede in het licht van transnationale bewegingen zoals het imperialisme, technologische veranderingen en de Koude Oorlog moeten worden gezien.[28] Zo begon in de jaren vijftig de invloed van het kapitalistische Amerika, dat bepaalde vormen van modernisering in Indonesië aanmoedigde, steeds dominanter te worden. Tegelijkertijd strekten de invloedssferen van het communistische China en de Sovjet-Unie zich uit tot in Indonesië en werd de Communistische Partij van Indonesië (Partai Komunis Indonesia) een prominente speler in de Indonesische politiek. Ook maakte Indonesië deel uit van een dekoloniserende wereld. Hierin waren tientallen pas onafhankelijk geworden landen bezig met het opbouwen van een eigen kennisinfrastructuur en het herdefiniëren van hun kenniscultuur: wat als kennis gold, wie haar produceerde, en waarvoor kennis in de samenleving werd ingezet.[29]

Na de onafhankelijkheid werd duidelijk dat er op veel terreinen in de Indonesische samenleving een gebrek was aan geschoolde professionals, actuele kennis en passende onderwijsvoorzieningen.[30] Onderwijs vormde dan ook één van de speerpunten van het Indonesische overheidsbeleid. Het diende als instrument om *mengisi kemerdekaan,* het vormgeven van de onafhankelijkheid, mogelijk te maken.[31] Er kwam een ambitieus onderwijsprogramma, met de nadruk op het lager en middelbaar onderwijs. Ook werden er nieuwe universiteiten opgericht en kwam er een versnelde lerarenopleiding.[32] Het aantal studenten groeide met sprongen, waardoor het onderwijssysteem zwaar onder druk kwam te staan.[33] De autoriteiten benadrukten het belang van onderwijs herhaaldelijk, maar het ontbrak

[28] Shipway, *Decolonization and Its Impact,* 2; Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 93.

[29] Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 93-96.

[30] Agus Suwignyo, "A Vast Expansion, Yet a Sorry Infrastructure: A Paradox of the Decolonization of Indonesian Education, c. 1950s," *Lembaran Sejarah* 17, nr. 1 (2021): 50.

[31] Agus Suwignyo, "The Breach in the Dike: Regime Change and the Standardization of Public Primary School Teacher Training in Indonesia, 1839-1969" (Proefschrift, Universiteit Leiden, 2012); Els Bogaerts, "Whither Indonesian Culture? Rethinking 'Culture' in Indonesia in a Time of Decolonization," in *Heirs to World Culture: Being Indonesian 1950-1965*, red. Jennifer Lindsay en Maya H.T. Liem (Leiden: KITLV Press, 2012), 231.

[32] Vivek Neelakantan, *Science, Public Health and Nation-Building in Soekarno-Era Indonesia* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017), 178-180; Lawrence S. Finkelstein, "Education in Indonesia," *Far Eastern Survey* 20, nr. 15 (1951): 149.

[33] Suwignyo, "A Vast Expansion, Yet a Sorry Infrastructure," 53-57.

veelal aan adequate studieboeken. Mede hierdoor nam de vraag naar drukwerk in Indonesië, met name in het Indonesisch, fors toe. En dit is waar het boekbedrijf in beeld komt.

Het boekbedrijf in Indonesië

Drukwerk wordt vaak als iets vanzelfsprekends gezien, maar in die vanzelfsprekendheid schuilt het risico van een blinde vlek. In het onderzoek naar de (post)koloniale geschiedenis van Indonesië gaat veel aandacht uit naar actoren, gebeurtenissen en ideologieën. Die studies zijn mede gebaseerd op pamfletten, kranten, tijdschriften, boeken en ander drukwerk uit die periode. Toch wordt maar zelden de vraag gesteld wie dit drukwerk, in deze vorm, beschikbaar heeft gesteld, hoe het werd verspreid en welke belangen daarbij een rol speelden. Boekhistorisch onderzoek richt zich op de wereld achter het drukwerk – het boekbedrijf – en biedt daarmee een nieuw perspectief op de (post)koloniale geschiedenis van Indonesië.

Onder het boekbedrijf wordt het geheel van bedrijven en actoren verstaan die zich bezighouden met de voortbrenging, verzorging, distributie en consumptie van drukwerk.[34] Het vormt de schakel tussen tekst en publiek en bepaalt mede welke stemmen gehoord worden, waarbij het onder meer gestuurd wordt door economische en culturele belangen. Daarnaast maakt het boekbedrijf kennis tastbaar en verkrijgbaar in de vorm van drukwerk, waardoor deze kennis terechtkomt bij lezers. Het boekbedrijf maakt deel uit van een bredere kennisinfrastructuur en neemt daarbinnen, zeker in de periode vóór de digitalisering, een fundamentele positie in.

Het boekbedrijf is nauw verweven met het maatschappelijke en bestuurlijke functioneren van een samenleving, waarbij die dynamiek voortdurend beïnvloed wordt door onderliggende machtsverhoudingen en belangen. In de context van Indonesië kreeg deze vervlechting een extra dimensie binnen het (post)koloniale bestel. Het bestuur van de toenmalige kolonie was mede afhankelijk van het boekbedrijf, dat onder meer overheidsrapporten, wetboeken en papiergeld produceerde en verspreidde.[35] Het bestuur en het boekbedrijf waren daarmee onlosmakelijk met elkaar verbonden; veranderingen bij het ene hadden direct effect op het andere. Boekhistorisch onderzoek heeft daarnaast aangetoond dat drukwerk een stuwende kracht is geweest achter de verspreiding van kennis en ideeën, en

[34] Robert Darnton, "What is the History of Books?" *Daedalus* 111, nr. 3 (1982): 67.

[35] De lettergieterij van Joh. Enschedé en Zonen speelde een belangrijke rol bij de oprichting van N.V. Pertjetakan Kebajoran; een Indonesische drukkerij voor waardepapieren. Zie voor deze geschiedenis: *Percetakan uang RI dari masa ke masa: Cukilan fakta dan peristiwa masa perjuangan fisik hingga tahun 1957* (Jakarta: Percetakan Uang Republik Indonesia, 1985); *Percetakan uang RI dari masa ke masa: Cukilan fakta & peristiwa periode 1958-1971* (Jakarta: Percetakan Uang Republik Indonesia, 1988).

zo belangrijke maatschappelijke veranderingen heeft bevorderd.[36] Als schakel tussen bestuur, maatschappij en kennisverspreiding vervulde het boekbedrijf hierin een centrale rol – een rol die ook na de onafhankelijkheid van Indonesië van betekenis was, zij het binnen veranderende machtsverhoudingen en belangen.

Het boekbedrijf bestaat uit diverse actoren die gezamenlijk bepalen hoe kennis wordt geproduceerd, verspreid en ontvangen. Binnen dit geheel nemen uitgeverijen een bijzondere positie in: zij beslissen welke kennis daadwerkelijk in gedrukte vorm verschijnt, bijvoorbeeld in boeken, tijdschriften en pamfletten. Omdat uitgeverijen actief zijn op verschillende maatschappelijke terreinen zoals politiek, economie en onderwijs, vormen zij cruciale instituten in het onderzoek naar de dekoloniserende samenleving en de rol van gedrukte kennis daarin.

In dit onderzoek richt ik mij specifiek op de activiteiten van de Nederlandse uitgever W. van Hoeve en diens gelijknamige uitgeverij, evenals op Maatschappij Vorkink, die beide eigendom waren van Van Hoeve. Omdat Van Hoeve een Nederlandse uitgever was, ligt mijn focus op de geschiedenis van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië. Tegelijkertijd blijft het bredere netwerk van bedrijven en actoren in beeld, die gezamenlijk het nationale Indonesische boekbedrijf vormen. Om de positie en betekenis van Van Hoeve en Maatschappij Vorkink binnen het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië beter te kunnen plaatsen, wordt in deze inleiding eerst gekeken naar de maatschappelijke indeling en structuur van het boekbedrijf, de geografische centra en de oorsprong van Nederlandse firma's in (koloniaal) Indonesië. Hierna volgt een beknopt historisch overzicht van enkele belangrijke ontwikkelingen in het boekbedrijf ten tijde van Nederlands-Indië.

Het Nederlands-Indische boekbedrijf weerspiegelde de maatschappelijke indeling van de kolonie, waarin de bevolking werd onderverdeeld in Indonesiërs, toen vaak aangeduid als 'Inlanders', Vreemde Oosterlingen, zoals Peranakan-Chinezen en Arabieren, en

[36] Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution* (Durham, N.C.: Duke University Press London, 1991), 67-91; Rindert Jagersma, "Pamflethandel: Productie, distributie en consumptie van pamfletten in de Nederlandse Republiek rond 1700" (Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2022); Andrew T. Kamei-Dyche, "The History of Books and Print Culture in Japan: The State of the Discipline," *Book History* 14 (2011): 270-304; Trysh Travis, "The Women in Print Movement: History and Implications," *Book History* 11 (2008): 275-300; Bodil Folke Frederiksen, "Print, Newspapers and Audiences in Colonial Kenya: African and Indian Improvement, Protest and Connections," *Africa: Journal of the International African Institute* 81, nr. 1 (2011): 155-172.

Europeanen.[37] Onder de Europeanen vormden de Nederlanders de grootste groep. Binnen het boekbedrijf hadden deze groepen veelal hun eigen uitgeverijen, drukkerijen, boekwinkels en aanverwante bedrijven die drukwerk in uiteenlopende talen produceerden en verspreidden. Uitgaven richtten zich doorgaans op de eigen achterban, meestal op basis van taal, maar in de praktijk bestond ook overlap.[38] Deze instellingen en actoren vormden samen het Nederlands-Indisch boekbedrijf, dat mede door wettelijk gereguleerde bevolkingscategorieën en de rol van taalgemeenschappen gekenmerkt werd door institutionele en sociale fragmentatie.
Dit hield in dat het boekbedrijf bestond uit deels afzonderlijke instellingen, zoals uitgeverijen, drukkerijen en boekwinkels, die vaak georganiseerd waren langs etnisch-juridische lijnen. Hierdoor was er geen sprake van één geïntegreerde markt, maar van meerdere, deels gescheiden productienetwerken. De gelaagde structuur van het boekbedrijf maakt het onderzoek ernaar zowel interessant als complex.[39]

Binnen deze complexe structuur ontstonden daarnaast geografische centra, elk met een eigen rol in het Nederland-Indische boekbedrijf. Java vormde het centrum van het Europese boekbedrijf. Het merendeel van de koloniale firma's was hier gevestigd; gecentreerd in de grote steden. Ook het Indonesisch-Chinese boekbedrijf was actief in verschillende stedelijke centra, zoals Semarang, Batavia (nu Jakarta) en Surabaya, en ook in Pontianak en Medan.[40] Sumatra, en dan met name Medan, gold als het hart van de Indonesische boekhandel.[41] Hier werden de eerste Indonesische particuliere uitgeverijen opgezet, gericht op de groeiende gealfabetiseerde Indonesische bevolking.[42]

In de eerste decennia van de twintigste eeuw kende elke grote stad op Java een eigen netwerk van boekwinkels, uitgeverijen en drukkerijen, al waren sommige bedrijven in

---

[37] Lisa Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over: Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië 1816-1920* (Amsterdam: Prometheus, 2020), 18; Ahmat B. Adam, *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Indonesian Consciousness, 1855-1913* (Ithaca, NY: Southeast Asia Program, Cornell University Press, 1995). De definitie van 'Vreemde Oosterlingen' wordt nader toegelicht in: Jan Willem Cornelis Cordes, *De privaatrechterlijke toestand der vreemde oosterlingen op Java en Madoera* (Leiden: S.C. van Doesburgh, 1887), 3-4. Cordes schrijft: 'De wetgever brengt dus tot vreemde Oosterlingen in de eerste plaats drie nationaliteiten. De Chinezen maken er verreweg het grootste en belangrijkste deel van uit. […] De Arabieren zijn veel kleiner in aantal. […] Eindelijk de Mooren zijn menschen, die oorspronkelijk thuishoren aan de kusten Voor-Indië.'

[38] G. Ockeloen, "Boekhandel en uitgeverij in Indonesië," *Cultureel Nieuws Indonesië,* nr. 17 (1952): 182. Zo publiceerden Peranakan-Chinese uitgevers werk in het Sino-Maleis dat ook buiten hun gemeenschap werd gelezen, zie: Tom G. Hoogervorst, *Language Ungoverned: Indonesia's Chinese Print Entrepreneurs, 1911-1949* (Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University Press, 2021).

[39] De koloniale indeling van het boekbedrijf naar bevolkingsgroep en taalgemeenschap bood een formeel kader, maar strookte niet altijd met de praktijk, waarin ook vermenging en samenwerking voorkwamen.

[40] Hoogervorst, *Language Ungoverned: Indonesia's Chinese Print Entrepreneurs*, 8.

[41] B. Siregar, "De Medanse Uitgevers," *Cultureel Nieuws Indonesië*, nr. 21-22 (1952): 478-487; Marije Plomp, "The Capital of Pulp Fiction and Other Capitals: Cultural life in Medan, 1950-1958," in *Heirs to World Culture: Being Indonesian 1950-1965*, red. Jennifer Lindsay en Maya H.T. Liem (Leiden: KITLV Press, 2012), 377.

[42] B. Siregar, "De Medanse Uitgevers," 479.

meerderde steden actief. Zo had de Nederlandse boekhandel G.C.T. van Dorp vestigingen in Jakarta, Bandung, Semarang en Surabaya, terwijl Maatschappij Vorkink zich beperkte tot Bandung. Wat betreft de Nederlandse firma's binnen het koloniale boekbedrijf kan er nog een onderscheid worden gemaakt op basis van hun oorsprong. Sommige bedrijven, zoals A.C. Nix & Co. en Maatschappij Vorkink, waren in de kolonie opgericht. Zij openden later soms ook een kantoor in Nederland of onderhielden nauwe banden met boekhandels in het moederland en traden op als hun agent in Nederlands-Indië. Daarnaast waren er firma's die in Nederland waren gevestigd en besloten om een dochteronderneming op te zetten in de kolonie. Voorbeelden hiervan zijn J.B. Wolters, de Lettergieterij "Amsterdam" voorheen N. Tetterode en Wed. J. Ahrend & Zoon. Tot slot waren er nog Nederlandse boekhandels die wel actief waren op de koloniale markt, maar geen fysieke vestiging hadden in Nederlands-Indië. Zij opereerden op afstand, via advertenties, folders, intekenlijsten en colporteurs. Deze laatste groep is in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven.

Het Nederlands-Indische boekbedrijf ontwikkelde zich over eeuwen heen, met wortels die teruggaan tot de zeventiende eeuw. Deze lange geschiedenis kenmerkt zich door een meervoudige dynamiek van taal, cultuur en macht, waarin verschillende groepen hun eigen drukwerk produceerden en verspreidden. Lang voor de opkomst van commerciële uitgeverijen, bestond er al drukwerk in de kolonie. De eerste drukpers in de archipel werd halverwege de zeventiende eeuw beheerd door Hendrik Brandts, die in Batavia werkzaam was voor de VOC en de titel Stads- en Compagniedrukker kreeg.[43] In 1718 kreeg hij concurrentie van de Kasteeldrukkerij. Relatief kort daarna, in 1748, ontstond er een 'inlandsche drukkerij' verbonden aan het Seminarium Theologicum, die drukwerk produceerde in het Arabisch, Maleis en Portugees.[44] Deze drukkerij fuseerde in 1756 met de Kasteeldrukkerij.[45] In 1809 werden de eerste drukkerij van Batavia en de Kasteeldrukkerij samengevoegd tot één organisatie: de Landsdrukkerij. Deze overheidsinstelling verzorgde uiteenlopend drukwerk voor het gouvernement en bleef lange tijd de enige professionele drukkerij in de kolonie. Ook particulieren waren daardoor op deze instelling aangewezen.[46]

---

[43] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 21.

[44] Onder gouverneur-generaal G.W. Baron van Imhoff werd in Batavia het Seminarium Theologicum opgericht voor de opleiding van predikanten in de archipel. Het seminarium had tot doel het aantal gekwalificeerde godsdienstonderwijzers, dat het Evangelie in het Maleis kon verkondigen, te vergroten. Het bestond slechts kort van 1743 tot 1756. Zie hiervoor: Hans Groot, *Van Batavia naar Weltevreden: Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1778-1867* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 2009), 24; Kees Groeneboer, *Weg tot het Westen: Het Nederlands voor Indië, 1600-1950: Een taalpolitieke geschiedenis* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993), 62.

[45] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 22.

[46] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 22. In deze periode bestonden er al wel zendingsdrukkerijen, maar vanwege hun aard hadden zij niets van doen met seculier drukwerk.

Halverwege de negentiende eeuw ontstond een nieuw tijdperk door de opkomst van particuliere boekhandelaren. Er werden verschillende Nederlandse firma's opgezet. Daarnaast ontwikkelde zich een bescheiden handelsnetwerk tussen de Arabische gemeenschap in Indonesië en boekhandelaren in Caïro, Mekka, Singapore en Hadramaut.[47] Een belangrijke figuur binnen de wereld van het islamitische drukwerk was Sayyid 'Uthman, een boekhandelaar en schrijver die via zijn contacten met onder andere C. Snouck Hurgronje bekendheid genoot in koloniale kringen.[48] Hij was als uitgever verantwoordelijk voor ongeveer dertig titels die niet alleen via de islamitische boekhandel werden verspreid, maar ook beschikbaar waren bij de Nederlandse firma Kolff & Co. Eén van zijn bekendste uitgaven was de *Atlas van Hadramaut.*[49] Tegelijkertijd brachten Nederlandse firma's als Kolff & Co. en G.C.T. van Dorp al uitgebreide lijsten uit met uitgaven in het Maleis en diverse Indonesische streektalen, bedoeld voor de Indonesische bevolking.

Vanaf 1855 begonnen ook de eerste Maleise dagbladen zich te ontwikkelen. Eduard Führi, een in Nederland geboren progressieve boekhandelaar, leverde een wezenlijke bijdrage aan de opkomst van de Maleistalige pers. Eind 1855 richtte hij de *Soerat Kabar Bahasa Melaijoe* op in Surabaya. Deze uitgave wordt beschouwd als de eerste volledige krant in het Maleis.[50] Niet lang daarna verschenen *Soerat Chabar Betawie* (1858), *Selompret Melajoe* (1860) en *Bintang Soerabaja* (1860). Deze vroege Maleise kranten werden grotendeels met Latijnse letters gedrukt en bijna geheel door (Indo-)Europeanen geredigeerd en uitgegeven.[51] Terwijl Europese firma's pogingen deden een Maleistalige dagbladpers tot stand te brengen, ontstond in de laatste decennia van de negentiende eeuw ook iets van een boekbedrijf onder de Peranakan-Chinezen, de nakomelingen van Chinese immigranten die zich in eerdere eeuwen in de archipel hadden gevestigd. Zij spraken veelal een dialect dat bekendstond als Sino-Maleis.[52] Binnen deze gemeenschap werden aan het eind van de negentiende eeuw

[47] E.J.J.M. Kimman, *Indonesian Publishing: Economic Organizations in a Langganan Society* (Baarn: Hollandia, 1981), 17-20; Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over*, 133-136.

[48] Nico J.G. Kaptein, *Islam, Colonialism and the Modern Age in the Netherlands East Indies: A Biography of Sayyid 'Uthman, 1822-1914* (Leiden: Brill, 2024). Zie hierin hoofdstuk 4 'Partner of C. Snouck Hurgronje (1889-1906),' 103-140.

[49] Kaptein, *Islam, Colonialism and the Modern Age in the Netherlands East Indies,* 95-96 en 105-106.

[50] Hoogervorst, *Language Ungoverned,* 80-83; Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 54-55.

[51] Hoogervorst, *Language Ungoverned,* 68; Adam, *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Indonesian Consciousness,* 32; Lisa Kuitert, "Gatekeeping the News: Press Reports in the Koloniaal Tijdschrift Concerning the Dutch East Indies" in *The Colonial Periodical Press in the Indian and Pacific Ocean Regions,* red. Sandra Ataída Lobo et al. (New York: Routledge, 2023), 257-274. Advertenties werden ook wel in een ander schrift gedrukt.

[52] Zie voor de ontwikkeling van het Sino-Maleis: Tom G. Hoogervorst, "What Kind of Language Was 'Chinese Malay' in Late Colonial Java?" *Indonesia and the Malay World* 45, nr. 133 (2017): 294-314; Dédé Oetomo, "The Chinese of Indonesia and the Development of the Indonesian Language," *Indonesia* (1991): 53-66.

de eerste drukkerijen opgezet, die naast kranten ook Sino-Maleise romans gingen uitgegeven.[53] Het aantal Indonesisch-Chinese boekhandelaren in Nederlands-Indië nam snel toe en zij werden in de eerste decennia van de 20e eeuw een geduchte concurrent van de gevestigde Nederlandse firma's.[54]

Rond het begin van de twintigste eeuw begon het Indonesisch nationalisme zijn opmars te maken in de Maleistalige pers. In 1907 richtte Tirto Adhi Soerjo het dagblad *Medan Prijaji* (1907-1912) op. Deze krant, uitgegeven in het Maleis, wordt vaak beschouwd als de eerste stem van het ontwaakte Indonesisch nationalisme. Hoewel dit dagblad slechts enkele jaren bestond, vormde het een belangrijke inspiratiebron voor latere antikoloniale Maleise kranten, zoals *Pewarta Deli*.[55] Ondertussen werden Indonesische organisaties zoals Boedi Oetomo en Sarekat Islam opgericht, die drukwerk gebruikten om hun ideeën te verspreiden. Daarnaast ontstonden ook religieus-sociaal georiënteerde verenigingen, zoals *Partai Islam Pergerakan Tarbijah Islamijah* (PERTI), die drukwerk en onderwijsuitgaven inzetten om islamitische waarden te bevorderen.[56]

Het aantal Europese firma's nam vanaf het einde van de negentiende eeuw, en met name in de eerste decennia van de twintigste eeuw, sterk toe en hun activiteiten besloegen een breed spectrum.[57] Van de levering van papier, drukletters en machines tot het verzorgen van drukwerk: de sector groeide uit tot een winstgevende bedrijfstak. Ondertussen kregen Indonesische en Chinese boekhandelaren steeds vaker te maken met persbreidel door de koloniale overheid.[58] Deze voorbeelden illustreren slechts enkele momenten uit de geschiedenis van het boekbedrijf in Nederlands-Indië. Drukwerk heeft in de kolonie altijd gediend als een belangrijk middel voor communicatie en kennisverspreiding, maar fungeerde daarnaast ook als instrument voor enerzijds controle en anderzijds maatschappelijke

---

[53] Hoogervorst, *Language Ungoverned,* 65-68.

[54] Hoogervorst, *Language Ungoverned,* 68; Adam, *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Indonesian Consciousness*, 58-78. In China geproduceerd drukwerk vond zijn weg naar de kolonie en was van invloed op de Chinees-Maleise boekcultuur.

[55] G. Ockeloen, "Drukkerijen en Boekhandels in Soerabaia," *Nieuwsblad voor de Boekhandel in Ned. Oost Indië*, nr. 1 (1940): 87-91; Claudine Salmon, *Literature in Malay by the Chinese of Indonesia: A Provisional Annotated Bibliography* (Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, University Microfilms International, 1981), 95-114.

[56] R.E. Elson, "Islam, Islamism, the Nation, and the Early Indonesian Nationalist Movement," *Journal of Indonesian Islam* 1, nr. 2 (2007): 231-267; Deliar Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia 1900-1942* (Oxford: Oxford University Press, 1973); Michael Francis Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Winds* (London, New York: Routledge, 2003).

[57] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 223.

[58] Nobuto Yamamoto, *Censorship in Colonial Indonesia, 1901-1941* (Leiden, Boston: Brill, 2020).

verandering. De hiërarchische structuur van het koloniale boekbedrijf zou tijdens de Tweede Wereldoorlog ingrijpend veranderen.

In mei 1940 verloor de kolonie het contact met Nederland, toen daar de bezetting door Nazi-Duitsland begon. Eind 1941 brak ook in Nederlands-Indië de oorlog uit. Na de capitulatie van het Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger in maart 1942 kwam de archipel onder Japans bewind te staan.[59] Kort daarna werd de Europese boekhandel gedwongen zijn activiteiten te staken. Er werd een verbod ingesteld op de Nederlandse taal en daarmee ook op Nederlandstalige boeken, tijdschriften en kranten. Indonesische, Chinese en Arabische boekhandelaren mochten hun werkzaamheden voortzetten, maar kregen daarbij te maken met censuur. Door de toenemende schaarste van papier en inkt liep de productie van drukwerk aanzienlijk terug.[60] Het boekbedrijf kwijnde, maar de Japanse bezetting versnelde ook een ontwikkeling die al eerder was ingezet: de vorming van een eigen Indonesische taal en cultuur.

Met de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 kwam er een einde aan de Japanse bezetting en wat betreft veel Indonesiërs ook aan de koloniale tijd. Op 17 augustus 1945 riep Soekarno de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië uit. De Nederlandse regering weigerde de onafhankelijkheid te erkennen, waardoor de proclamatie het startpunt werd voor de Indonesische revolutie.[61] Na de onafhankelijkheidsverklaring werd het *Bahasa Indonesia* (taal van Indonesië), oftewel het Indonesisch, officieel uitgeroepen tot de taal van de Indonesische republiek. Deze keuze werd ook vastgelegd in de Indonesische grondwet van 1945.[62] Tijdens de revolutie verschenen er aan Indonesische zijde in hoog tempo nieuwe tijdschriften en dagbladen, waarvan er veel in Singapore werden gedrukt.[63] Aan het begin van de jaren vijftig streefde de Indonesische overheid ernaar om het Indonesisch zo snel mogelijk

[59] H. Burgers, *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 2010), 275-354.

[60] A. Teeuw en H.W. Emanuels, *A Critical Survey of Studies on Malay and Bahasa Indonesia* ('s-Gravenhage: Nijhoff, 1961). Dit boek bevat een overzicht van leerboeken die tussen 1942 en 1945 zijn uitgegeven in Japans-Maleis en Maleis-Japans.

[61] Henk Schulte Nordholt en Harry Poeze, *Merdeka: De strijd om de Indonesische onafhankelijkheid en de ongewisse opkomst van de Republiek 1945-1950* (Amsterdam: Walburg Pers, 2022), 90-93. Tijdens de Indonesische revolutie werd de archipel in tweeën verdeeld; een door Nederland gecontroleerd gebied en het gedeelte dat onder de Indonesische republiek viel. De Republiek Indonesië bestond officieel uit acht provincies: West-, Midden- en Oost-Java, Kalimantan, Sulawesi, Sumatra, de Molukken (met West-Irian) en de Kleine Sunda-eilanden.

[62] Lucy R. Montolalu en Leo Suryadinata, "National Language and Nation Building: The Case of Bahasa Indonesia," in *Language, Nation and Development in Southeast Asia,* red. Lee Hock Guan en Leo Suryadinata (Singapore: ISEAS-Yusuf Ishak Institute, 2007), 42. Artikel 36 in de grondwet van 1945.

[63] Rachel Leow, *Taming Babel: Language in the Making of Malaysia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 112.

in te voeren op scholen en andere instellingen. Zij werd daarbij geconfronteerd met een grote koloniale erfenis in de onderwijssector.[64]

ALFABETISERING EN HET INDONESISCH

Hoewel het Indonesisch vanaf 1945 officieel de landstaal was, althans in het Republikeinse deel van Indonesië, bleef het voor veel Indonesië die van huis uit een regionale taal spraken, een nieuwe taal die ze nog moesten leren. Onderwijs stond dan ook met het oog op natievorming en de daartoe noodzakelijke verbreiding van het Indonesisch hoog op de politieke agenda van de Indonesische regering.[65] Zij zag het Indonesisch als een middel om een egalitaire samenleving te creëren, een taal waarin solidariteit en eenheid centraal stonden.[66] Het Indonesisch is een afgeleide van het Maleis, dat al langere tijd de *lingua franca* was in de archipel.[67] In de eerste decennia van de twintigste kreeg het Maleis een nieuwe impuls toen steeds meer hoogopgeleide Indonesiërs de taal gingen gebruiken om nationalistische ideeën te bespreken.[68] Ook de Nederlandse regering bevorderde het gebruik van deze taal. Zo verzorgde staatsuitgeverij Balai Pustaka leesmateriaal in het Maleis.[69] Tijdens het Tweede Jeugdcongres in 1928 werd het Maleis omgedoopt tot de taal van de toekomstige Indonesische republiek en kreeg het de naam 'Bahasa Indonesia'.[70] Er werd ook gekozen voor een eenheid in schrift: Indonesisch diende met het Latijnse alfabet te worden geschreven.[71] In een land met een grote verscheidenheid aan etnische groepen en meer dan zevenhonderd gesproken talen en dialecten, moest het Indonesisch als bindmiddel gaan

---

[64] Teguh Yudo Wicaksono en Deni Friawan, "Recent Developments in Higher Education in Indonesia: Issues and Challenges," in *Financing Higher Education & Economic Development,* red. Shiro Armstrong en Bruce Chapman (Canberra: ANU Press, 2011), 159-188; Justus M. van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," *The Journal of Higher Education* 26, nr. 7 (1955): 366-377. Finkelstein, "Education in Indonesia," 149-153.

[65] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 366.

[66] Ben Anderson, "The Languages of Indonesian Politics," *Indonesia,* nr. 1 (1966): 89-116; Soekarno, *Marhaen and Proletarian: Speech Before the Indonesian Nationalist Party at the Party's Thirtieth Anniversary at Bandung, July 3rd 1957* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1960), 3. Soekarno sprak ook wel over '*sama rasa, sama rata*', vrij vertaald: 'gelijke geest, gelijke toewijding'.

[67] K. Alexander Adelaar, "Malay: A Short History," *Oriente Moderno* 80, nr. 2 (2000): 228-238.

[68] Elson, *The Idea of Indonesia*, 65. Groeneboer, *Weg tot het Westen,* 409-421; S. Takdir Alisjahbana, *Language Planning for Modernization: The Case of Indonesian and Malaysian* (The Hague: Mouton, 1976), 39; A. Teeuw, *Modern Indonesian Literature,* vol. 1 (The Hague: Martinus Nijhoff, 1979), 4-9.

[69] Doris Jedamski, *Die Institution Literatur und der Prozeß ihrer Kolonisation: Entstehung, Entwicklung und Arbeitsweise des Kantoor voor de Volkslectuur "Balai Poestaka" in Niederländisch-Indien zu Beginn dieses Jahrhunderts* (Hamburg: LIT Verlag, 1992); Lisa Kuitert, "Balai Pustaka and the Politics of Knowledge," *Lembaran Sejarah* 17, nr. 1 (2021): 2-17.

[70] S. Takdir Alisjahbana, *Language Planning for Modernization,* 39.

[71] Kevin W. Fogg, "The Standardisation of the Indonesian Language and Its Consequences for Islamic Communities," *Journal of Southeast Asian Studies* 46, nr. 1 (2015), 89-90; Hoogervorst, *Ungoverned Language,* 60. Het Maleis werd zowel in het Arabisch schrift als met het Latijnse alfabet geschreven.

fungeren.[72]

De Nederlandse taal is, vanwege de koloniale taalpolitiek, nooit de taal van Indonesië geweest.[73] Afhankelijk van de definitie van Nederlandssprekenden waren er in maart 1942 ongeveer tussen de 1,5 en 2 miljoen Nederlandssprekenden op een totaal van 65 miljoen Indonesiërs.[74] Tijdens de Japanse bezetting nam het gebruik van het Indonesisch een hoge vlucht. Het Japanse bewind verbood de Nederlandse taal en besefte al gauw dat het te tijdrovend was om de Indonesische bevolking volledig in het Japans te onderwijzen.[75] Daarom stimuleerden de Japanse autoriteiten het gebruik van Indonesisch in de pers en het onderwijs en zetten zij de taal ook in voor propaganda. Al noemden zij het toen wel consequent Maleis en niet Indonesisch, omdat ze zich bewust waren van de nationalistische aard die aan het gebruik van de term 'Indonesisch' ten grondslag lag.[76]

Tijdens de Japanse bezetting werd ook begonnen met de standaardisering van de taal.[77] In 1942 werd de Komisi Bahasa Indonesia ingesteld. Deze commissie richtte zich op het opstellen van woordenlijsten in het Indonesisch, vooral op technisch en specialistisch terrein.[78] Voor kennis als hoeksteen van de samenleving was dit een belangrijk moment. Tegen het eind van de Japanse bezetting had de commissie maar liefst 7000 specialistische begrippen gemunt.[79] Begin 1943 volgde in Medan de oprichting van het Lembaga Bahasa Indonesia, het Instituut voor de Indonesische Taal.[80] Zowel de commissie als het instituut hielden zich bezig met het opstellen van de standaardgrammatica en deden aanbevelingen

---

[72] R. Nugroho, "The Origins and Development of Bahasa Indonesia," *PMLA* 72, nr. 2 (1957): 23-28; Wong Hoy-Kee, "The Development of a National Language in Indonesia and Malaysia," *Comparative Education* 7, nr. 2 (1971): 73-80.

[73] Liesbeth Dolk, *Twee zielen, twee gedachten* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993), 3.

[74] Groeneboer, *Weg tot het Westen,* 393. Groeneboer hanteert verschillende berekeningen in zijn boek *Weg tot het Westen.* Hij maakt hierbij, gebaseerd op de Nieuwenhuis-methode, een onderscheid tussen actieve en passieve kennis van de Nederlandse taal. In maart 1942 waren er volgens zijn berekeningen ongeveer 863.000 Indonesiërs, 225.000 'Vreemde Oosterlingen' en 300.000 Europeanen, dus in totaal 1.388.000 mensen die de Nederlandse taal spraken. Als ook de mensen met een passieve kennis van de Nederlandse taal worden meegerekend, wat degenen waren die de Nederlandse taal konden lezen of begrijpen, kwam de groep neer op 1.294.000 Indonesiërs, 337.000 'Vreemde Oosterlingen' en 300.0000 Europeanen, dus 1.931.000 mensen. Op pagina 393 geeft hij in noot 157 aan dat deze getallen aanzienlijk hoger uitvallen dan eerdere schattingen en noemt enkele bronnen die andere schattingen geven. Groeneweg hanteert overigens de term 'Inheemsen' in plaats van Indonesiërs.

[75] Leow, *Taming Babel,* 108.

[76] Leow, *Taming Babel,* 108.

[77] Fogg, "The Standardisation of the Indonesian Language and Its Consequences for Islamic Communities," 88; Adelaar, "Malay: A Short History," 236-238.

[78] S. Takdir Alisjahbana, *Language Planning for Modernization,* 69-71.

[79] Leow, *Taming Babel*, 107.

[80] Adinegoro, *Kamoes istilah bahasa Indonesia: Disoesoen menoeroet kepoetoesan Lembaga Bahasa Indonesia di Medan dan Djakarta* (Medan: Lembaga Bahasa Indonesia, 1946), 3.

voor dagelijks taalgebruik.[81] Bij deze organen waren Indonesische schrijvers als Sutan Takdir Alisjahbana, Armijn Pane en zijn broer Sanoesi betrokken, evenals politieke leiders als Soetan Sjahrir, Soekarno en Mohammad Hatta.[82]

Formeel vervulden de commissie en het instituut een belangrijke rol in de systematische ontwikkeling van het Indonesisch, maar in de praktijk had de drukpers waarschijnlijk een nog grotere impact op de taalontwikkeling. Tijdens de Japanse bezetting mochten Indonesische dagbladen blijven verschijnen.[83] Dit bood jonge Indonesische schrijvers de kans zich te ontwikkelen. Zij droegen bovendien actief bij aan de verrijking van het Indonesisch lexicon door zelfbedachte of geleende woorden in hun artikelen te gebruiken. Ook radio en propagandafilms leverden hieraan een bijdrage.[84] Hoewel het Indonesisch als bindmiddel diende, vormde het voor die Indonesiërs die van huis uit een andere regionale taal spraken vaak ook een barrière en leidde het tot miscommunicaties.[85]

Al tijdens de Indonesische revolutie werd duidelijk dat Indonesië kampte met een hoge analfabetismegraad: naar schatting waren vier op de vijf Indonesiërs aan het begin van de jaren vijftig analfabeet.[86] Dit betekende dat ongeveer tachtig procent, oftewel zo'n 56 tot 60 miljoen mensen, niet of nauwelijks kon lezen of schrijven.[87] Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat veel Indonesiërs wel regionale talen beheersten, maar het Latijnse schrift niet machtig waren, waardoor zij mogelijk ten onrechte als analfabeet werden geclassificeerd. Deze situatie was mede het gevolg van het koloniale beleid, dat toegang tot Europees (hoger) onderwijs beperkte en daarmee de ongelijkheid in scholing en geletterdheid in stand hield. Onderwijs in het Nederlands was in de koloniale tijd slechts toegankelijk voor een selecte groep: Europese kinderen en kinderen uit de Indonesische elite. Deze elite ontleende haar positie meestal aan afkomst (adel) en bestendigde haar positie doordat zij

[81] Teeuw en Emanuels, *A Critical Survey of Studies on Malay and Bahasa Indonesia,* 70-71.

[82] Leow, *Taming Babel*, 107.

[83] Leow, *Taming Babel*, 108.

[84] Leow, *Taming Babel,* 108-109.

[85] S. Takdir Alisjahbana, *Language Planning for Modernization,* 51-54 en 68-73. Takdir Alisjahbana noemt onder andere de invloed van het feodalisme (de standenmaatschappij) op het culturele en sociale leven in Indonesië. Dit feodalisme heeft geleid tot een grote verscheidenheid aan voornaamwoorden en is het meest ver doorgevoerd in het Javaans. In het Indonesisch is deze feodale structuur losgelaten.

[86] Finkelstein, "Education in Indonesia," 149-150; Mochtar Lubis, "The Press in Indonesia," *Far Eastern Survey* 21, nr. 9 (1952): 93; E. Ross Jenney, "Public Health in Indonesia," *Public Health Reports (1896-1970)* 69, nr. 4 (1953): 411. Tijdens de Indonesische revolutie zijn er nauwelijks statistieken bijgehouden, wat het lastig maakt om uitspraken met exacte cijfers te staven.

[87] Finkelstein, "Education in Indonesia," 149-150.

Nederlandstalig onderwijs genoot.[88] De meeste Indonesische kinderen volgden onderwijs op dorpsscholen, waar doorgaans les werd gegeven in regionale talen zoals het Javaans en Sundanees.[89] Indonesische kinderen die niet formeel naar school gingen, volgden soms wel Koranlessen waar zij in aanraking kwamen met het *Jawi,* het Arabisch geschreven Maleis.[90] Het Latijnse schrift bleef echter voor een aanzienlijke groep Indonesiërs onleesbaar.

Om het analfabetisme terug te dringen, zette de Indonesische regering tijdens de Indonesische revolutie en in de jaren daarna grootschalige onderwijsprogramma's op, zowel voor de jeugd als voor volwassenen. Het doel was om de hoge analfabetismegraad binnen tien jaar aanzienlijk te verlagen.[91] Omdat veel Indonesiërs een regionale taal spraken en onbekend waren met het Latijnse schrift, werd het leerproces vaak begonnen in de eigen, vertrouwde regionale taal. Dit vereenvoudigde het technische aspect van leren lezen en schrijven, waarna kon worden overgestapt op het Indonesisch.[92] Door de geografische spreiding van de archipel kregen veel alfabetiseringscampagnes een lokaal karakter. Er werd naar gestreefd om de, speciaal voor dit doel geproduceerde, leerboeken aan te laten sluiten bij het dagelijks leven van de bewoners, waarbij rekening werd gehouden met de verschillende leefomgevingen: bewoners van vissersdorpen aan de kust kregen ander materiaal dan dorpsbewoners in de bergen.[93]

Naast alfabetisering gaf de regering prioriteit aan de bevordering van het vervolgonderwijs, dat in de kolonie aanvankelijk slechts toegankelijk was voor een kleine, bevoorrechte groep. In 1899 werd in Batavia de School tot Opleiding van Inlandsche Artsen (STOVIA) opgericht, waar studenten onderwijs kregen in het Nederlands. Deze opleiding was primair gericht op het opleiden van Indonesische artsen, maar bracht als neveneffect ook intellectuelen voort die een belangrijke rol zouden spelen in de nationalistische beweging.[94] In de jaren twintig werden geleidelijk meer medische, juridische en technische opleidingen

---

[88] Everett D. Hawkings, "Prospects for Economic Development in Indonesia," *World Politics* 8, nr. 1 (1955): 105.

[89] A. Hasnan Habib, "The Role of Education in Indonesia's Development," *Focus on Indonesia* (1983): 15; *U.S. Army Area Handbook for Indonesia* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1964) 197-201; Adelaar, "Malay: A Short History," 236. Er is even overwogen om het Javaans om te dopen tot de nationale taal van Indonesië, maar hier werd uiteindelijk van afgeweken omdat het te veel werd geassocieerd met één etnische groep in Indonesië en de taal, mede door de feodale structuur, moelijker aan te leren was dan het Maleis.

[90] Fogg, "The Standardisation of the Indonesian Language and Its Consequences for Islamic Communities," 90-91; Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 100-109.

[91] Finkelstein, "Education in Indonesia," 150.

[92] Finkelstein, "Education in Indonesia," 151.

[93] Finkelstein, "Education in Indonesia," 151; Illiteracy is Declining in Indonesia," *Indonesian Affairs: A Monthly on Indonesia and its World Relations* 3, nr. 4/5 (1953): 65.

[94] Chiara Formichi, *Islam and the Making of the Nation: Kartosuwiryo and Political Islam in 20th Century Indonesia* (Leiden: KITLV Press, 2012), 20-21.

opgezet, eveneens in het Nederlands. Toelating tot deze opleidingen was uitsluitend mogelijk op basis van Europese diploma's.[95] De strenge toelatingseisen en hoge studiekosten sloten de meeste Indonesiërs uit.[96] Tegen 1940 studeerden er ongeveer 1250 studenten aan deze opleidingen in Nederlands-Indië, waarvan 637 Indonesiërs.[97] Dit was een klein aantal op een totale bevolking van circa 67 miljoen inwoners, die bestond uit ongeveer 65 miljoen Indonesiërs, 1,8 miljoen Chinezen en zo'n 300.000 Europeanen, van wie 250.000 (Indische-) Nederlanders.[98] Onder de Indonesische hoogopgeleiden bevonden zich op dat moment ongeveer 400 ingenieurs, 400 artsen, 250 advocaten en een klein aantal dierenartsen, economen, taalwetenschappers en specialisten op het gebied van landbouw en natuurwetenschap.[99]

Tijdens de Japanse bezetting lag het formele onderwijs grotendeels stil.[100] In de periode daarna, tijdens de Indonesische revolutie, werden de eerste universiteiten opgericht. In 1946 richtte de koloniale Nederlandse regering een nooduniversiteit op in Jakarta, die vanaf maart 1947 de Universiteit van Indonesië werd genoemd.[101] Na de soevereiniteitsoverdracht kreeg deze universiteit de naam Universitas Indonesia.[102] Ook in Yogyakarta, waar vanaf 1946 tijdelijk de Republikeinse regering zetelde, werden vanaf dat jaar colleges gegeven, wat uiteindelijk leidde tot de officiële oprichting van de Gadjah Mada Universiteit in december 1949.[103] Veel Indonesische studenten waren in deze periode deeltijdstudenten omdat zij actief betrokken waren bij de Indonesische revolutie.[104]
De Universitas Gadjah Mada werd geassocieerd met de idealen van het onafhankelijke Indonesië, terwijl de Universitas Indonesia in de vroege jaren vijftig nog sterk Nederlands

---

[95] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 366; I.J. Brugmans, *Geschiedenis van het Onderwijs in Nederlandsch-Indië* (Groningen, Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, 1938); C.W. Wormser, *Wat Indië ontving en schonk* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1947),
137-155.

[96] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 367-368; Wormser, *Wat Indië ontving en schonk,* 137-155.

[97] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 367. In 1940 telde het hoger onderwijs in Nederlands-Indië 42 professoren, 22 instructeurs en 61 assistenten. Het totale aantal studenten bedroeg 1246, waarvan 637 Indonesiërs, 361 Chinezen en 245 Europeanen.

[98] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 367.

[99] Foreign Areas Studies Division, *Area Handbook for Indonesia,* 199.

[100] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 369.

[101] Joel C. Kuiper, "Education," in *Indonesia: A Country Study,* red. William H. Frederick en Robert L. Worden (Washington, D.C: U.S. Government Printing Office; Library of Congress Federal Research Division, 2011), 154-156; Ensel, *Kennis die knecht*, 219-228.

[102] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 369-371.

[103] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 369-371.

[104] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 370.

georiënteerd was.[105]

Terugkijkend werd al vroeg in de twintigste eeuw duidelijk hoe invloedrijk onderwijs kon zijn: het gaf toegang tot brede kennis, stimuleerde kritisch denken en bracht een kleine maar sterke groep maatschappelijk betrokken intellectuelen voort, onder wie nationalistische leiders als Soekarno, Hatta en Sjahrir. Na de onafhankelijkheid erfde de Indonesische republiek een onderwijssysteem waarin niet alleen de massa ongeletterd was, maar ook een groot tekort bestond aan hoogopgeleide Indonesiërs. De Indonesische overheid zag zich voor een dubbele uitdaging geplaatst: het terugdringen van het analfabetisme én het opbouwen van een nationaal stelsel voor (hoger) onderwijs. Deze inspanningen gingen gepaard met een toenemende behoefte aan drukwerk in het Indonesisch. Wat deze ontwikkelingen betekenden voor het boekbedrijf, en dan met name voor uitgeverijen, is een vraag die uitnodigt tot boekhistorisch onderzoek.

UITGEVERIJEN ALS POORTWACHTERS EN KENNISMAKELAARS

Wie de functie van een uitgeverij in het culturele verkeer wil begrijpen, stuit al snel op de metafoor van de poort- of sluiswachter. Deze beeldspraak werd voor het eerst in 1923 geïntroduceerd door literatuursocioloog L.L. Schücking in *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. Schücking betoogt daarin dat literatuurhistorici vaak de indruk wekken dat de literaire erkenning van de boeken die zij behandelen voortkomt uit de intrinsieke kwaliteiten van het werk. Volgens hem geeft dat een vertekend beeld: achter elke erkende uitgave schuilt een netwerk van personen en instituties die bijdragen aan de zichtbaarheid en legitimatie ervan. Schücking stelt dat de beslissing om een werk op de markt te brengen primair bij de uitgever ligt, waardoor deze een autoriteitspositie krijgt.[106]

Ruim vijftig jaar later bouwde de socioloog Lewis A. Coser voort op Schückings inzichten in zijn artikel 'Publishers as Gatekeepers of Ideas', dat in 1975 werd gepubliceerd. Daarin stelt hij dat uitgeverijen een cruciale positie innemen in de samenleving als poortwachters van kennis en ideeën.[107] Net als Schücking betoogt hij dat uitgevers bepalen

[105] Van der Kroef, "Higher Education in Indonesia," 371.

[106] L.L. Schücking, *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung* (München: Rösl & Cie., 1923); Nico Laan, *Medemakers: Sociologie van literatuur en andere kunsten* (Hilversum: Literatoren, 2018), 187.

[107] Lewis A. Coser, "Publishers as Gatekeepers of Ideas," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 421 (1975): 14-22; Laan, *Medemakers,* 188. Laan kaart terecht aan dat het onduidelijk is wanneer het 'poortwachterschap' ontstond en dat zowel Schücking als Coser weinig interesse hebben gehad in de historie daarachter. Hij schrijft hierover: 'Dat komt voor een belangrijk deel doordat de term 'uitgeverij' zowel in historische als ahistorische zin wordt gebruikt. Anders gezegd: doordat de kopist/handschriftverkoper uit de klassieke oudheid en de drukker/boekverkoper uit latere eeuwen niet altijd wordt onderscheiden van de uitgever zoals wij die kennen.'

welke informatie en ideeën worden gepubliceerd, en welke niet, waarmee zij een selectieve en regulerende functie vervullen in de verspreiding van kennis.[108] Coser plaatst deze rol in een bredere historische context waarin ook andere personen en instellingen, zoals universiteiten, gebedshuizen en literaire salons, als poortwachters van kennis fungeren.[109] Zijn theorie over poortwachterschap wordt nog altijd veelvuldig gebruikt in boek- en literatuurhistorisch onderzoek.[110] Een beter begrip van zowel de functie als invloed van uitgeverijen als poortwachters, in combinatie met onderzoek naar de factoren die hun beslissingen beïnvloeden, kan meer inzicht bieden in de vraag waarom bepaalde kennis werd verspreid en andere juist niet.

In zijn artikel 'What is the History of Books?' uit 1982 benadrukt boekhistoricus Robert Darnton de centrale rol van boeken als drijvende kracht in de westerse maatschappij. Hij beschouwt boeken als onderdeel van een communicatieproces, dat hij uitwerkt in het zogeheten 'communicatiecircuit'. Dit model bouwt voort op eerdere inzichten, zoals die van Schücking, maar legt expliciet de nadruk op de samenwerking tussen verschillende actoren die betrokken zijn bij het ontstaan van drukwerk – van auteur tot en met lezer – en hoe hun interacties het proces mede vormgeven. Darnton beschrijft hoe bij de productie, distributie en consumptie van drukwerk uiteenlopende actoren een rol spelen zoals de auteur, de uitgever, de drukker, de boekverkoper en de lezer. Drukwerk wordt volgens hem dan ook nooit door één individu geproduceerd, maar ontstaat in een wisselwerking tussen deze partijen. Daarnaast wijst hij op de invloed van culturele, intellectuele, economische en politieke factoren op deze processen, en benadrukt hij de voortdurende wisselwerking tussen maatschappelijke ontwikkelingen en het boekbedrijf.[111] Darntons model maakt het mogelijk om het ontstaan en de verspreiding van boeken te analyseren binnen een maatschappelijke en historische context.[112] Uit zijn en andermans onderzoek blijkt bovendien dat drukwerk herhaaldelijk aan de basis heeft gestaan van revolutionaire bewegingen.[113] Hoewel het model door de jaren heen kritiek heeft gekregen en verschillende revisies heeft ondergaan, blijft het een waardevol denkkader voor het bestuderen van de geschiedenis van boeken en

[108] Coser, "Publishers as Gatekeepers of Ideas," 15.

[109] Coser, "Publishers as Gatekeepers of Ideas," 15.

[110] Laan, *Medemakers,* 187.

[111] Darnton, "What is the History of Books?" 67.

[112] Darnton, "What is the History of Books?" 67.

[113] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 13-14.

kennisverspreiding.[114]

Schücking, Coser en Darnton zijn sterk bepalend geweest voor het hedendaagse uitgeverijonderzoek. Ze benaderen de rol van uitgeverijen vooral binnen een westerse context. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar uitgeverijen in een niet-westerse, al dan niet (post)koloniale context.[115] Historica Barbara A. Yates heeft een voorzet gegeven met haar concept van de uitgever als 'kennismakelaar', dat zij formuleerde in haar artikel 'Knowledge Brokers: Books and Publishers in Early Colonial Zaire' (1987). Haar onderzoek richt zich op uitgeverijen in koloniaal Congo aan het begin van de twintigste eeuw.[116] Hoewel haar casus specifiek is, reikt haar conceptuele bijdrage van de 'kennismakelaar' verder. Dit begrip vormt geen alternatief voor de poortwachterstheorie of het communicatiecircuit, maar verdiept het begrip van de rol van uitgeverijen. Waar de poortwachterstheorie uitgeverijen vooral beschrijft als selectiemechanismen met een machtspositie om kennisstromen te reguleren, benadrukt Darnton hun rol als actieve actoren binnen een netwerk van maatschappelijke, economische, intellectuele en politieke invloeden, waarbij zij een coördinerende en verbindende functie vervullen in het communicatiecircuit. Yates geeft hier een aanvulling op door aan te tonen dat uitgeverijen niet alleen kennis filteren of aansturen, maar ook ideeën aandragen en nieuwe publicaties initiëren. Volgens haar waren uitgeverijen in Congo niet slechts schakels tussen producenten en gebruikers van kennis, maar handelden zij ook actief in kennis. Commerciële belangen speelden hierbij een belangrijke rol. Uitgeverijen zijn niet alleen culturele of literaire instellingen, maar vaak ook bedrijven met een winstoogmerk, die financieel gebaat zijn bij het doorlaten van kennis. Zo wachten zij niet passief bij de poort, maar spelen zij actief in op de markt en proberen deze zelfs te beïnvloeden of te creëren.[117] Met deze benadering voegt Yates een economische en initiërende dimensie toe aan het denken

[114] In het model ontbreken onder meer vertalers, maar ook literaire agenten, scouts en critici. Kritiek op het communicatiecircuit kwam onder andere van: Thomas Adams en Nicolas Barker, "A New Model for the Study of the Book" in *A Potencie of Life. Books in Society: The Clark Lectures 1986-1987*, red. Nicolas Barker (Londen: British Library; New Castle: Oak Knoll Press, 1993), 5-43; Adriaan van der Weel, "The Communications Circuit Revisited," *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 8 (2001): 13-25. Darnton besloot zijn artikel te reviseren en in 2007 verscheen: Robert Darnton, "What is the History of Books?" Revisited, *Modern Intellectual History* 4, nr. 3 (2007): 495-508.

[115] Sinds het begin van de 21e eeuw neemt de belangstelling voor dit terrein toe. In India geldt Abhijit Gupta als een belangrijke spil met studies als *Print Areas: Book History in India* (2004), *Moveable Types: Book History in India* (2008), *New Word Order: Transnational Themes in Book History* (2011), *Founts of Knowledge: Book History in India* (2015) en meer recent *The Spread of Print in Colonial India: Into the Hinterland* (2021). Een relevante uitgave met betrekking tot Zuid-Azië is Francesca Orsini, red., *The History of the Book in South Asia* (Londen: Routledge, 2013). Wat betreft Latijns-Amerika zijn redelijk recent onder meer de volgende twee studies verschenen: Corinna Zeltsman, *Ink under the Fingernails: Printing Politics in Ninenteenth Century Mexico* (Oakland: University of California Press, 2021); Rodrigo Camargo de Godoi, *Francisco de Paulo Brito: A Black Publisher in Imperial Brazil*, vert. H. Sabrina Gledhill (Nashville: Vanderbilt University Press, 2020).

[116] Barbara A. Yates, "Knowledge Brokers: Books and Publishers in Early Colonial Zaire," *History of Africa* 14 (1987): 332.

[117] Lisa Kuitert, "De uitgeverij en de symbolische productie van literatuur: Een historische schets 1800-2008," *Stilet: Tydskrif van die Afrikaanse Letterkundevereniging* 20, nr. 2 (2008): 68-69.

over de invloed van uitgevers in kennisproductie en -verspreiding.

Naast hun rol in kennisdistributie vervullen uitgeverijen ook een belangrijke functie in de symbolische erkenning van een boek en zijn auteurschap. Zij bepalen welke auteurs en uitgaven de kans krijgen om gepubliceerd te worden. Een keuze die samenhangt met de samenstelling en positionering van het fonds en het imago van de uitgeverij. De naam van de auteur wordt immers verbonden met die van de uitgeverij, die daarmee bijdraagt aan de maatschappelijke erkenning van de schrijver. Tegelijkertijd kunnen uitgeverijen hun fonds strategisch versterken door bepaalde auteurs aan te trekken of specifieke boeksoorten uit te brengen. Zo vervullen zij, naast de materiële productie van drukwerk, ook een symbolische functie die verband houdt met culturele waardering en status.[118] Uitgeverijen nemen dan ook een dubbele positie in binnen de maatschappij: zij bepalen niet alleen wat wordt uitgegeven, maar sturen deze keuzes ook actief door middel van hun strategische afwegingen. Deze uitgeversstrategieën zijn vaak gericht op winstmaximalisatie, prestigevergroting of inhoudelijke profilering van het fonds. Zij bepalen mede de koers van het fonds en de selectie van auteurs.

Daarom is het in het licht van de kennisproductie en -distributie in Indonesië relevant om te onderzoeken welke actoren binnen het boekbedrijf betrokken waren bij het vervaardigen en verspreiden van kennis via drukwerk, en welke rol zij speelden in de dekolonisatie van die kennisproductie. Uitgeverijen vormden daarin belangrijke schakels: zij faciliteerden niet alleen de verspreiding van kennis, maar waren ook actief betrokken bij bredere politieke en culturele processen. Om deze rol te begrijpen, vormt een gecombineerd theoretisch kader het uitgangspunt voor dit onderzoek. De concepten van poortwachterschap, het communicatiecircuit en de kennismakelaar belichten elk een ander facet van de uitgeverij: als selectiemechanisme, als knooppunt binnen netwerken van kennisproductie, en als actor die richting geeft aan de verspreiding en totstandkoming van kennis. Deze benaderingen vullen elkaar aan en bieden samen inzicht in de veelzijdige maatschappelijke rol die de uitgeverij vervulde.

Dit onderzoek richt zich specifiek op de rol en activiteiten van de Nederlandse uitgever Wilhelmus van Hoeve in Indonesië. Gestut door dit theoretisch fundament kan worden onderzocht hoe Van Hoeve als uitgever functioneerde in een periode van ingrijpende

[118] Laan, *Medemakers,*188 en 200; Kuitert, "De uitgeverij en de symbolische productie van literatuur," 68-69. Kuitert schrijft op bladzijde 68: 'De literaire uitgeverij is behalve een machinerie die boeken op de markt brengt, ook een smaakmaker, een stuurder, een setter van trends en stijlen waarmee ook waardeoordelen worden geïnsinueerd, en draagt als zodanig evenzeer bij aan de symbolische productie van literatuur.'

transitie en welke rol hij speelde in de ontwikkeling van een nationale kenniscultuur in Indonesië. Van Hoeve was daarbij op twee manieren actief in Indonesië: als eigenaar van zijn eigen uitgeverij W. van Hoeve én als eigenaar van Maatschappij Vorkink, die hij in de tweede helft van de jaren veertig overnam. Door deze dubbele positie kunnen zowel zijn uitgeversactiviteiten als de voorgeschiedenis en maatschappelijke context van Maatschappij Vorkink worden bestudeerd. Dit biedt inzicht in de ontwikkelingen binnen het Nederlandse boekbedrijf tijdens de overgang van koloniale naar postkoloniale tijden. Daarnaast draagt dit onderzoek bij aan het dichten van een lacune in de boekwetenschap: de periode na 1945 in de geschiedenis van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië is tot op heden nauwelijks onderzocht.

Eerder onderzoek naar het boekbedrijf in Indonesië

In studies uit de humaniora die gaan over 'boeken', 'literatuur' of 'tekst', staat meestal de inhoud van de boeken of het leven van de auteur centraal.[119] Deze onderzoeken zijn waardevol, maar richten zich minder vaak op de wereld achter de materiële en symbolische productie van drukwerk. Dit onderzoek heeft een boekwetenschappelijke invalshoek. De focus ligt op de infrastructuur achter de productie, distributie en consumptie van drukwerk. Daarbij is er speciale aandacht voor de rol van de uitgeverij. Binnen de boekwetenschap is er, in vergelijking met geschiedenis of literatuurwetenschap, relatief weinig aandacht geweest voor de (post)koloniale geschiedenis van het boekbedrijf. Dit geldt althans voor Nederlands-Indië en Indonesië.

Het bestaande onderzoek naar het boekbedrijf in (koloniaal) Indonesië richt zich grotendeels op losse deelaspecten, zoals een individuele uitgeverij, een bepaalde etnische of taalkundige groep, of pers en censuur. Daarmee weerspiegelt het de eerder geschetste institutionele en sociale fragmentatie van het Nederlands-Indische boekbedrijf, die ook in het academisch onderzoek zichtbaar blijft. Mikihiro Moriyama richt zich in *Sundanese Print Culture and Modernity in 19th Century West Java* specifiek op de Sundanese uitgeversindustrie, terwijl Yiming Wang de ontwikkeling van Chinese drukkers in

[119] Een standaardwerk binnen de literatuurwetenschap is Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel: Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam: Querido, 1978). Dit boek werd in de jaren zeventig nog tweemaal herzien. Zie voor een postkoloniaal perspectief op de Nederlands-Indische literatuur: Rick Honings, Coen van 't Veer en Jacqueline Bel, red., *De postkoloniale spiegel: De Nederlands-Indische letteren herlezen* (Leiden: Leiden University Press, 2021).

Nederlands-Indië onderzocht.[120] Doris Jedamski bestudeerde de regeringsuitgeverij Balai Pustaka in de koloniale tijd, en Elizabeth B. Fitzpatrick onderzocht de rol van de openbare bibliotheek in Nederlands-Indië.[121] Daarnaast onderzocht Sudarmoko de activiteiten van de private Indonesische uitgeverij Penjiaran Ilmoe tussen 1938 en 1942.[122] Deze studies bieden waardevolle inzichten in uiteenlopende aspecten van het koloniale boekbedrijf.

Naast onderzoek naar uitgeverijen en drukkerijen is er ook aandacht geweest voor de koloniale pers en de rol van censuur. Gerard Termorshuizen en Anneke Scholte brachten in *Journalisten en heethoofden* de koloniale persgeschiedenis tussen 1744 en 1905 in kaart, gevolgd door *Realisten en reactionairen* voor de periode 1905-1942; beide werken besteden ook aandacht aan de uitgeverijen achter de dagbladen.[123] Uitgebreid onderzoek naar de niet-Nederlandstalige pers is gedaan door Ahmat B. Adam.[124] Mirjam Maters onderzocht in *Van zachte wenk tot harde hand* het persbeleid van de koloniale overheid, terwijl Nobuto Yamamoto in *Censorship in Colonial Indonesia 1901-1942* de institutionalisering van censuur in relatie tot drukwerk analyseerde.[125] Deze studies richten zich op de politieke en juridische aspecten van de pers. Hoewel in deze studies het boekbedrijf niet centraal staat, bieden ze wel waardevolle inzichten in de politieke en institutionele context waarin het opereerde.

Wat er met het boekbedrijf gebeurde tijdens de Japanse bezetting is tot dusver amper onderzocht. De uitgaven in deze periode stonden veelal onder Japanse censuur of onderschreven de visie van de bezettende macht. Een interessante studie op dit gebied is 'Propaganda Media on Java Under the Japanese 1942-1945' van Aiko Kurasawa.[126]

---

[120] Mikihiro Moriyama, *Sundanese Print Culture and Modernity in 19th Century West Java* (Singapore: National University of Singapore Press, 2005); Yiming Wang, "The Development of Chinese Printers in the Dutch East Indies (1800-1900)," *Dutch Crossing: Journal of Low Countries Studies* 45, nr. 1 (2021): 49-65.

[121] Jedamski, *Die Institution Literatur und der Prozeß ihrer Kolonisation: Entstehung, Entwicklung und Arbeitsweise des Kantoor voor de Volkslectuur "Balai Poestaka" in Niederländisch-Indien zu Beginn dieses Jahrhunderts* (1992); Elizabeth B. Fitzpatrick, "The Public Library as Instrument of Colonialism: The Case of the Netherlands East Indies," *Information and Culture* 43, nr. 3 (2008): 270-285.

[122] Sudarmoko, "Revisiting a Private Publishing House in the Indonesian Colonial Period," *Indonesia and the Malay World* 38, nr. 111 (2010): 181-216.

[123] Gerard Termorshuizen en Anneke Scholte, *Journalisten en heethoofden: Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers, 1744-1905* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar; Leiden: KITLV, 2001); Gerard Termorshuizen en Anneke Scholte, *Realisten en reactionairen: Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers, 1905-1942* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar; Leiden: KITLV Uitgeverij,2011). Andere interessante studies naar het perswezen in Nederlands-Indië en Indonesië zijn onder andere: Ulbe Bosma, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen, *Journalistiek in de Tropen: De Indische- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam: Aksent, Amsterdam: Het Persmuseum, 2005); Evert-Jan Hoogerwerf, *Persgeschiedenis van Indonesië tot 1942: Geannoteerde bibliografie* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1990).

[124] Adam, *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Indonesian Consciousness.*

[125] Mirjam Maters, *Van zachte wenk tot harde hand: Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië 1906-1942* (Hilversum: Verloren, 1998); Yamamoto, *Censorship in Colonial Indonesia*.

[126] Aiko Kurasawa, "Propaganda Media on Java Under the Japanese 1942-1945," *Indonesia* nr. 44 (1987): 59-116.

Daarnaast bieden bronnen als de *Preliminary Checklist of Indonesian Imprints During the Japanese Period (March 1942-August 1945)* van John M. Echols en *Katalog terbitan Indonesia selama pendudukan Jepang* van Imam Supangat een overzicht van publicaties uit deze periode.[127] Mijn onderzoek richt zich slechts in beperkte mate op de Japanse bezetting en de invloed daarvan op het boekbedrijf, en bekijkt dit specifiek door de lens van het boekbedrijf in Bandung en de geschiedenis van Maatschappij Vorkink. Aangezien er weinig boekwetenschappelijk onderzoek is gedaan naar deze periode, is dit onderwerp een aparte studie waard.

Het postkoloniale boekbedrijf in Indonesië vormt binnen het onderzoeksveld nog een relatief onontgonnen gebied. Tom G. Hoogervorst behandelt in *Language Ungoverned* de Peranakan-Chinese uitgeefindustrie in de periode 1911-1949, waardoor zijn studie ook relevant is voor de vroege postkoloniale periode.[128] Een standaardwerk op het gebied van Sino-Maleise fictie is Claudine Salmon bibliografie *Literature in Malay by the Chinese of Indonesia.* Zij wijdt het laatste hoofdstuk van haar bibliografie aan de periode van 1945 tot aan de vroege jaren zestig.[129] Hoewel de volgende twee studies zich niet primair richten op het postkoloniale boekbedrijf, bieden zij waardevolle inzichten in het functioneren ervan. Reinier Salverda geeft in zijn artikel 'Nederlandse literatuur in Indonesië 1945-1995' een beknopt overzicht van hoe het contact met Nederlandse literatuur na de onafhankelijkheid verliep, waarbij hij specifiek de aanwezigheid van Nederlandse uitgeverijen in Indonesië benoemt.[130] In 'A Bridge to the Outside World: Literary Translations in Indonesia' toont Maya H.T. Liem aan dat literaire vertalingen een belangrijke schakel vormden in de verspreiding van kennis en culturele uitwisseling tussen 1950 en 1965.[131]

In 2020 verscheen *Met een drukpers de oceaan over* van Lisa Kuitert. In haar inleiding stelt zij terecht dat in een gebied van zo'n omvang, met zoveel inwoners en een grote taalkundige verscheidenheid, weinig zaken universeel zijn geweest.[132] Dit verklaart waarschijnlijk ook waarom eerdere studies zich vooral op deelonderwerpen hebben gericht. Kuitert is daarentegen de eerste die geprobeerd heeft dwarsverbanden te leggen om zo niet

---

[127] John M. Echols, *Preliminary Checklist of Indonesian Imprints During the Japanese Period: (March 1942-August 1945)* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1963); Imam Supangat, *Katalog terbitan Indonesia selama pendudukan Jepang* (Jakarta: Perpustakaan Nasional, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1983).

[128] Hoogervorst, *Language Ungoverned,* 2021.

[129] Salmon, *Literature in Malay by the Chinese of Indonesia,* 1981.

[130] Reinier Salverda, "Nederlandse literatuur in Indonesië 1945-1995," *Neerlandica extra Muros* 35, nr. 1 (1997): 1-23.

[131] Maya H.T. Liem, "A Bridge to the Outside World: Literary Translations in Indonesia," in *Heirs to World Culture: Being Indonesian 1950-1965*, red. Jennifer Lindsay en Maya H.T. Liem (Leiden: KITLV Press, 2012), 163-209.

[132] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over*, 20.

alleen de organisatie, maar ook het functioneren van het koloniale boekbedrijf in Nederlands-Indië in kaart te brengen. Ze behandelt onder meer de rol van zendelingen, handel en onderwijs, evenals lithografisch drukken in het Arabisch, Chinese drukkers en opkomst van Indonesische uitgeverijen.[133] Hiermee belicht haar onderzoek het meertalige en multi-etnische karakter van het koloniale boekbedrijf. Haar onderzoek beslaat de periode 1816-1920, waardoor het laat-koloniale en postkoloniale boekbedrijf buiten beschouwing blijft.

Zoals hiervoor al is aangekaart, is onderzoek naar het boekbedrijf in de laat-koloniale en postkoloniale tijd schaars. Wel zijn er twee studies, beide proefschriften, die zich expliciet richten op het boekbedrijf en als pionierswerk kunnen worden beschouwd. In 1972 verscheen het proefschrift *Printing and Publishing in Indonesia: 1602-1970* van Zubaidah Isa.[134] Isa stelde zichzelf tot doel om de sterke en zwakke punten van de Indonesische uitgeverijsector in kaart te brengen. Haar onderzoek heeft vooral een beschrijvend karakter, zonder diepgravende conclusies te trekken. Het beslaat een enorme tijdspanne, waarbij de periode na de Tweede Wereldoorlog slechts summier aan bod komt. Wat betreft het postkoloniale boekbedrijf ligt haar focus op Indonesische firma's, de rol van de Indonesische regering en de ontwikkeling van een nationale uitgeversindustrie. In 1981 werd het proefschrift *Indonesian publishing: Economic organizations in a langganan society* van E.J.J.M. Kimman gepubliceerd.[135] De onderzoeksperiode beslaat de jaren twintig tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw, waarbij de boekhandel vanuit een economische invalshoek is bestudeerd. Ook bij Kimman neemt de periode na 1945 slechts een beperkte plaats in binnen zijn onderzoek, en ook hier ligt de focus vooral op Indonesische firma's. Hoewel in beide studies het bestaan van de Nederlandse boekhandel in postkoloniaal Indonesië wordt genoemd, staat de ontwikkeling van het nationale Indonesische boekbedrijf centraal.

Nu eerdere studies in kaart zijn gebracht, valt één lacune nadrukkelijk op: de aanwezigheid en rol van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië na 1945 is tot nu toe nog nauwelijks onderzocht. Terwijl het koloniale boekbedrijf in toenemende mate aandacht krijgt, ontbreekt structureel onderzoek naar de rol van Nederlandse uitgevers en boekhandels in de postkoloniale periode. De aanwezigheid, de motieven en de rol van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië na 1945 vragen om aandacht. Wat gebeurde er met het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië na afloop van de Japanse bezetting? Welke Nederlandse firma's

[133] Zie voor een vernieuwend perspectief op de zendingsgeschiedenis: Geertje Mak, *Huishouden in Nieuw-Guinea: Zending en het kolonialisme van goede bedoelingen* (Amsterdam: Walburgpers Pers, 2024).

[134] Zubaidah Isa, "Printing and publishing in Indonesia, 1602-1970" (Proefschrift, Indiana University, 1971).

[135] Kimman, *Indonesian publishing*.

waren er (weer) actief, en voor hoelang? Hoe werd er in Indonesië aangekeken tegen de voortzetting van het Nederlandse boekbedrijf? En welke rol speelden Nederlandse uitgevers in het onafhankelijke Indonesië? Juist op dat snijvlak, in de turbulente overgangsjaren, richt dit onderzoek zich. Daardoor komt een wezenlijk, maar tot dusver grotendeels onderbelicht aspect van het boekbedrijf in Indonesië aan het licht.

Toen ik in 2017 begon aan mijn onderzoek naar de activiteiten van Van Hoeve als Nederlandse uitgever in Indonesië, bleek dat niemand precies wist welke Nederlandse uitgeverijen er na 1945 actief waren geweest. Mogelijk hangt dit samen met het feit dat er van het Nederlands boekbedrijf in Indonesië weinig archiefmateriaal is overgeleverd.[136] In tegenstelling tot veel van deze bedrijven is er van uitgeverij W. van Hoeve wél een uitvoerig archief bewaard gebleven.[137] Door de focus op deze ene uitgeverij te leggen, wordt een netwerk van auteurs, vertalers, boekwinkels en andere uitgeverijen en betrokken instanties zichtbaar. Daarnaast geven productierapporten, financiële gegevens en correspondentie niet alleen inzicht in bedrijfsactiviteiten, maar brengen zij ook uitgeversstrategieën aan het licht. Hierdoor wordt het mogelijk om voorzichtig parallellen te trekken met uitgeverijen waarvan het archiefmateriaal verloren is gegaan. Van Hoeve fungeert zo als een venster op het bredere Nederlandse boekbedrijf in Indonesië.

WILHELMUS VAN HOEVE

Wilhelmus van Hoeve werd in 1899 geboren in Giessendam, tegenwoordig Hardinxveld-Giessendam, gelegen aan de Beneden-Merwede nabij Dordrecht.[138] Tijdens zijn eindexamen kreeg hij pleuritis, een ontsteking aan het borst- of longvlies. Deze ziekte bracht hem ertoe zijn schoolopleiding definitief te beëindigen. Niet veel later, in de zomer van 1917, begon hij

[136] Het bewaard gebleven materiaal bestaat vaak uit één of enkele losse mappen. Tijdens mijn onderzoek ben ik op verschillende plekken interessant materiaal met betrekking tot dit onderwerp tegengekomen dat nader onderzoek verdient. Zo wordt bij de Universiteit van Amsterdam ongecatalogiseerd materiaal van de Lettergieterij "Amsterdam" voorheen N. Tetterode bewaard dat betrekking heeft tot het boekbedrijf in Nederlands-Indië/Indonesië en ligt bij de Universiteit Leiden het archief van Sijthoff's Uitgeversmaatschappij waarin correspondentie zit over de zaken in Indonesië na 1945.

[137] In 2018 kwam, na ordening van het archief van Boekhandel, Antiquariaat en Uitgeverij C.P.J. van der Peet, een substantieel archief aan het licht van de Moderne Boekhandel Indonesië. Deze Nederlandse boekhandel was ook in de jaren vijftig actief in Indonesië. Dit is naast het archief van W. van Hoeve het meest omvangrijke archief van een Nederlandse boekhandel, die na 1945 actief is geweest in Indonesië. Het materiaal heeft veel potentie, maar is vanwege de omvang en de focus van dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. In hoofdstuk 3 van dit proefschrift is wel gebruikgemaakt van enkele notities uit dit archief; deze keuze wordt hier ook toegelicht. Conservator en archivaris Marsha Keja ontsloot het archief van C.P.J. van der Peet en schreef er een artikel over, zie: Marsha Keja, "Een kabouter is een te Westeuropees begrip': Het archief van C.P.J. van der Peet," *De Boekenwereld* 34, nr. 3 (2018): 80-85. Daarnaast schreef een student boekwetenschap haar scriptie over deze boekhandel, zie: Silke Geven, "De Moderne Boekhandel Indonesië als *knowledge broker*? De rol van de Moderne Boekhandel Indonesië in de productie en verspreiding van kennis voor het onderwijs in Indonesië tussen 1948-1957" (Masterscriptie, Universiteit van Amsterdam, 2020).

[138] *Nieuwsblad voor den boekhandel* 02-01-1969. De geboortedatum van Wilhelmus van Hoeve is 14 april 1899.

zijn loopbaan in het boekenvak. Hij vond werk als winkelbediende bij boekhandel W.A. Beschoor in Den Haag.[139] In de daaropvolgende jaren deed Van Hoeve ervaring op bij verschillende andere boekwinkels, waaronder Van Stockum en Couvée in Den Haag en Bolle in Rotterdam.

De jonge Van Hoeve koesterde ambitieuze plannen. In 1923 vertrok hij naar Zuid-Afrika om te werken bij uitgeverij en boekwinkel Van Schaik in Pretoria.[140] Wat hem precies tot deze stap bewoog, wie hij daar ontmoette en wat deze periode voor hem betekende, is onbekend. Evenmin is het duidelijk waarom hij datzelfde jaar alweer terugkeerde naar Nederland. Na zijn terugkomst ging hij opnieuw aan de slag bij boekhandel Couvée. Kort daarna werd hij benoemd tot bedrijfsleider van boekwinkel Patria in Leiden, waar hij tot 1928 werkzaam bleef. In zijn twintiger jaren deed Van Hoeve ruime ervaring op in het boekenvak. Zijn inzet en betrokkenheid werden meermaals geprezen in aanbevelingsbrieven.[141]

Het buitenland lonkte, en in 1928 vertrok Van Hoeve naar Nederlands-Indië. Daar werd hij bedrijfsleider bij boekhandel H. van Ingen in Surabaya, een firma met zowel een boekhandel en drukkerij ter plaatse als een inkoopkantoor in Bussum. Van Hoeve bleef tot 1935 aan het bedrijf verbonden. Nederlands-Indië werd het land waar hij zijn uitgevershart aan verpandde. Uiteindelijk dwong de wereldwijde economische crisis hem tot een terugkeer naar Nederland.

Daar vestigde hij zich in Deventer, waar hij met wat geld dat hij van zijn moeder had geleend, in 1936 zijn eerste boekwinkel kocht. Deze winkel droeg de naam ‘Dixon’ en was gevestigd aan de Korte Bisschopstraat 28.[142] In de jaren die volgden, bracht hij af en toe boeken uit onder de naam ‘Dixon’. In 1941 werd hij door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels officieel erkend als uitgever. Zijn uitgeversmotto werd ‘Wij Vliegen Hooger’ en hij liet een logo ontwerpen door Berend Jan van den Dool.[143]

---

[139] Privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve, aanbevelingsbrief van W.A. Beschoor, 04-09-1920.

[140] Privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve, aanbevelingsbrief van W.P. van Stockum & Zoon, maart 1921; Idem, aanbevelingsbrief van D. Bolle, 14-09-1922; *Nieuwsblad voor den boekhandel* 2-01-1969.

[141] Privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve, aanbevelingsbrief van W.A. Beschoor, 04-09-1920; Idem, aanbevelingsbrief van Naamloze Vennootschap Snelpersdrukkerij Patria, 20-08-1928. In de aanbevelingsbrief van Snelpersdrukkerij Patria stond: ‘Met de heer Van Hoeve verliest de Vennootschap een harer meest arbeidzame medewerkers en zij wenst hem bij zijn vertrek naar Indië het allerbeste en volle bevrediging in het vak, dat hem boven alles lief is.’

[142] Privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve, huurcontract uit 1937 tussen A. Dixon en W. van Hoeve; Idem, schrift met persoonlijke aantekeningen van W. van Hoeve.

[143] Berend Jan van den Dool was werkzaam als reclametekenaar en zat tijdens de Tweede Wereldoorlog in het verzet. Op 25 april 1944 werd hij opgepakt door de Duitse bezetter en eind dat jaar, op 11 december 1944, gefusilleerd. Zie voor meer achtergrond: “Berend van den Dool,” Edwin van der Wolf, Struikelstenen in Deventer, geraadpleegd op 8 oktober 2025, https://www.struikelstenen-deventer.nl/wo2-verhalen/joods-deventer/323-berend-jan-van-den-dool

Zijn uitgeverij, die de naam: 'W. van Hoeve' droeg, maakte al snel naam vanwege een onderscheidende niche: boeken over de koloniën, en dan in het bijzonder Nederlands-Indië.

EERDER ONDERZOEK NAAR VAN HOEVE

Er is al eerder onderzoek gedaan naar uitgeverij Van Hoeve. Zo schreef Kevin Absillis het artikel 'Angèle Manteau and the Indonesian Connection', waarin hij de zakelijke relatie tussen de Belgische uitgeefster Manteau en Van Hoeve bespreekt.[144] Deze samenwerking ontstond eind jaren vijftig en betrof ook de Indonesische boekhandelaar en importeur G. Silitonga. In zijn boek *Vechten tegen de bierkaai* gaat Absillis dieper in op deze zakelijke banden.[145] Hij richt zich vooral op de jaren zestig en behandelt uitgebreid de fusie van uitgeverij W. van Hoeve met G.B. van Goor in 1965. Deze fusie had ook directe gevolgen voor Manteau's uitgeverij. In beide studies staat Manteau centraal, terwijl Van Hoeves eerdere werkzaamheden in Indonesië buiten beeld blijven.

Deze vroege activiteiten komen wél aan bod in het artikel 'Ibu dan Anak, moeder en kind als bedrijfsstrategie' van John Tholen.[146] Daarin beschrijft deze hoe Van Hoeve in de tweede helft van de jaren veertig en de eerste helft van de jaren vijftig een fonds opbouwde dat inspeelde op de Indonesische markt. Tholen besteedt aandacht aan de rol van Van Hoeves eerste Indonesische adviseur, Sumarto Djojodihardjo, en aan de samenwerking met prominente Indonesische politici als Abu Hanifah. Daarnaast analyseert hij enkele sleutelpublicaties, waaronder *Ibu dan Anak,* en plaatst hij Van Hoeves activiteiten binnen bredere ontwikkelingen in het Indonesische boekbedrijf. Daarmee biedt hij een genuanceerd beeld van de overgang van koloniale naar postkoloniale uitgeversstrategieën. Hoewel het artikel inhoudelijk sterk is, blijft het met acht pagina's beperkt van omvang. Bovendien eindigt Tholens analyse rond het midden van de jaren vijftig, waardoor latere ontwikkelingen, zoals de nationalisatie en de samenwerking met Manteau en Silitonga, buiten beschouwing blijven.

Van Hoeve wordt ook genoemd in *177 jaar Van Stockum* van Bob Jongschaap.[147]

---

[144] Kevin Absillis, "Angèle Manteau and the Indonesian Connection: A Remarkable Story of the Flemish Book Trade after the Second World War," *Quaerendo* 38, nr. 4 (2008): 346-358.

[145] Kevin Absillis, *Vechten tegen de bierkaai: Over het uitgevershuis van Angèle Manteau 1932-1970* (Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2009), 333-365.

[146] John Tholen, "Ibu dan anak: Moeder en kind als bedrijfsstrategie: De Indonesische periode van uitgeverij W. van Hoeve," *De Boekenwereld* 27, nr. 1 (2011): 165-173.

[147] Bob Jongschaap, *177 jaar Van Stockum: Sinds 1833: 177 jaar boekhandel, veilinghuis, uitgeverij en literair leven in Den Haag* (Den Haag: Van Stockum Boekverkopers, 2010).

De Haagse boekwinkel Van Stockum, tegenwoordig De Vries Van Stockum, is namelijk ook enige tijd in bezit geweest van Van Hoeve. Jongschaap richt zich in zijn boek volledig op Van Hoeves werkzaamheden in Nederland. Diezelfde Haagse invalshoek komt ook terug in de memoires van Hans Jacoby.[148] Hij blikt daarin terug op zijn tijd als boekverkoper bij Van Stockum, waar hij later door Van Hoeve werd aangesteld als adjunct-directeur. Jacoby noemt ook kort de samenwerking tussen Van Hoeve en Manteau. Omdat mijn onderzoek zich richt op Indonesië, laat ik Van Stockum verder buiten beschouwing.

Hoewel bestaande studies waardevolle inzichten bieden in Van Hoeve als uitgever en zijn zakelijke netwerk, blijft het beeld van zijn werkzaamheden in Indonesië onvolledig en onderbelicht. De focus ligt veelal op bepaalde fasen in zijn carrière of op andere actoren, zoals Manteau. Er bestaat tot op heden geen samenhangend beeld van Van Hoeves rol in het Indonesische boekbedrijf, de netwerken waarbinnen hij opereerde en de strategieën die hij als uitgever ontwikkelde voor de boekenmarkt in postkoloniaal Indonesië. Dit onderzoek beoogt deze leemtes te dichten door Van Hoeves uitgeverspraktijk in Indonesië centraal te stellen en deze te situeren binnen bredere institutionele, culturele en politieke ontwikkelingen in het Indonesische boekbedrijf. Daarmee biedt dit onderzoek een waardevolle aanvulling op de historiografie van zowel Van Hoeve als het Nederlandstalige uitgeefwezen in Indonesië.

HOOFDVRAAG, BRONNEN EN METHODEN

Terwijl in Indonesië de revolutie om zich heen greep, besloot Van Hoeve in oktober 1945 te investeren in een boekhandel in Bandung. Die keuze, genomen tijdens een periode van politieke omwenteling en wankelend gezag, vormt het vertrekpunt voor dit onderzoek naar de rol van Van Hoeves uitgeversactiviteiten in het veranderende landschap van de Indonesische boekcultuur.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: welke rol speelden Van Hoeves uitgeversactiviteiten in Indonesië, en dan met name de productie en verspreiding van drukwerk, bij de ontwikkeling van een Indonesische kenniscultuur te midden van de postkoloniale transitie?

Om deze vraag te beantwoorden, wordt gebruikgemaakt van diverse bronnen en onderzoeksmethoden. Van Nederlandse uitgeverijen in (post)koloniaal Indonesië is in Indonesië zelf geen archiefmateriaal bewaard gebleven. Mogelijke oorzaken hiervoor zijn het

[148] H. Jacoby, *Ter herinnering: Memoires van een boekverkoper als ooggetuige van de twintigste eeuw* (Den Haag: Van Stockum, Belinfante & Coebergh, 1992).

tropische klimaat, ongedierte, oorlogshandelingen of een gebrek aan belangstelling waardoor veel stukken verloren zijn gegaan. Wel is het mogelijk dat er nog archiefmateriaal in particulier bezit is, waardoor het (vooralsnog) niet toegankelijk is via openbare onderzoeksinstellingen. In Nederlandse archieven is hier en daar wel iets te vinden, maar correspondentie, financiële stukken en informatie over medewerkers zijn vaak schaars. Af en toe zijn er wel gedenkboeken, folders en catalogi aanwezig. Deze documenten bieden slechts beperkt inzicht in de praktijk van het uitgeversbedrijf. Gedenkboeken schetsen vaak een rooskleurig beeld van het verleden, terwijl folders en catalogi weinig inzicht geven in het dagelijks functioneren van het boekbedrijf.

Veel werkzaamheden van een uitgeverij vinden vanzelfsprekend achter de schermen plaats en blijven zo buiten het blikveld van het publiek. Denk bijvoorbeeld aan correspondentie met auteurs, vormgevers en drukkers, maar ook aan interne zaken zoals de boekhouding. De buitenwereld ziet het boek, de auteur en het promotiemateriaal, maar heeft weinig zicht op de processen daarachter. Juist voor wie wil begrijpen wat zich achter de gesloten deuren van de uitgeverij heeft afgespeeld, zijn uitgeversarchieven van groot belang.

Gezien de schaarste aan Nederlands-Indonesische uitgeversarchieven is het bestaan van de uitgebreide collectie van uitgeverij Van Hoeve van groot belang. Het archief wordt bewaard bij de Universiteit van Amsterdam, die het in 1958 in langdurige bruikleen kreeg. In 1970 werd het archief voorlopig geïnventariseerd en in 2010 maakte John Tholen een archiefbeschrijving.[149] Het merendeel van het materiaal dateert uit de periode 1950-1965. Het archief bevat veel bedrijfscorrespondentie die inzicht biedt in het netwerk en de activiteiten van de uitgeverij. Daarnaast zijn er diverse productiedossiers aanwezig, waaruit blijkt hoe bepaalde publicaties tot stand kwamen, welke afspraken er werden gemaakt en hoe het contact verliep tussen de uitgeverij en de betrokken auteurs of vertalers. Het is echter verre van volledig.

Paul van Hoeve, zoon van Wilhelmus van Hoeve, stelde voor dit onderzoek twee dozen, aanvullend, ongeordend archiefmateriaal in bruikleen beschikbaar. Dit betreft onder meer persoonlijke documenten, zoals foto's, notitieboekjes en agenda's, evenals financiële gegevens die destijds niet aan de Universiteit van Amsterdam zijn overgedragen. In dit proefschrift wordt dit materiaal aangeduid als 'privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve'. Dit privéarchief vormt samen met het uitgeversarchief de basis van mijn onderzoek. Daarnaast is

[149] John Tholen werkt momenteel als conservator bij de Bibliotheek Rotterdam, waar hij de Erfgoedcollectie beheert. In de archiefbeschrijving is opgemerkt dat de voorlopige archiefinventaris uit 1970 aanzienlijk meer stukken beschrijft dan in het archief zijn aangetroffen. Het is onduidelijk wat er met dit materiaal is gebeurd.

gebruikgemaakt van secundaire literatuur en diverse primaire bronnen, zoals catalogi, folders, kranten, tijdschriften en gedenkboeken. Als startpunt van dit onderzoek is een uitgebreide fondslijst opgesteld van uitgeverij W. van Hoeve om al haar verschenen uitgaven te inventariseren (zie bijlage 1.1.).

AFBAKENING

In de afgelopen decennia is er, zowel binnen de academische wereld als daarbuiten, een tendens zichtbaar waarbij de rol en houding van Nederland als voormalig kolonisator kritisch worden bevraagd. In het geval van Indonesië bestond er als gevolg van de koloniale verhouding met Nederland, een structurele machtsongelijkheid die ook na de onafhankelijkheid doorwerkte. Tegen deze achtergrond is het van belang ook de aanwezigheid en invloed van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië na 1945 te erkennen als een relevant en onderbelicht onderzoeksdomein. Wie kennis distribueert, heeft immers een invloedrijke positie. Het boekbedrijf speelt een belangrijke rol in de toegang tot kennis en de manier waarop Indonesiërs hun geschiedenis en cultuur via drukwerk vormgegeven.

In dit proefschrift ligt de focus op de werkzaamheden van Van Hoeve als uitgever in Indonesië, waarbij het onderzoek zich hoofdzakelijk richt op de periode 1945 tot 1965. In dit onderzoek hanteer ik deze jaren als begin- en eindpunt, ook al is er een geleidelijke overgang tussen Van Hoeves eigenaarschap, betrokkenheid en operationele activiteiten in Indonesië. In oktober 1945 verwierf hij vijftig procent van de aandelen in Maatschappij Vorkink, wat het officiële begin markeerde van zijn eigen boekhandel in Indonesië. In 1948 werd Van Hoeve de volledige eigenaar van Maatschappij Vorkink. Daarnaast werd hij in deze periode ook met zijn eigen uitgeverij, W. van Hoeve, actief in Indonesië. In december 1957 werd de nationalisatie van Maatschappij Vorkink in gang gezet. De daadwerkelijke nationalisatie van Nederlandse bedrijven, waaronder Maatschappij Vorkink, vond eind december 1958 plaats op grond van wetgeving en werd in de loop van 1959 geëffectueerd. In 1963 bood Van Hoeve uitgeverij W. van Hoeve ter overname aan bij Pieter Arie Ferdinand van Veen, toenmalig eigenaar van uitgeverij G.B. van Goor. De verkoop van zijn uitgeverij vond plaats in 1965. Van Hoeve bleef vervolgens nog tot eind 1967 betrokken als adviseur en vennoot, maar omdat Van Goor vanaf dat moment de uitgevende partij was, is deze periode buiten beschouwing gelaten. Hoewel het onderzoek primair op de periode 1945-1965 is gericht, wordt ook aandacht besteed aan de voorgeschiedenis van het boekbedrijf in Bandung, dat teruggaat tot het einde van de negentiende eeuw en aan de ontwikkeling van Maatschappij

Vorkink vanaf het begin van de twintigste eeuw. Deze historische achtergrond verschaft inzicht in de continuïteit en de veranderingen die de aanloop vormden tot Van Hoeves activiteiten in Indonesië na 1945.

Om de activiteiten van Van Hoeve in een breder perspectief te kunnen plaatsen, is op basis van diverse adreslijsten geprobeerd aan te tonen dat hij niet de enige Nederlandse uitgever was die na 1945 actief was in het Indonesische boekbedrijf. Met behulp van deze lijsten is het boekbedrijf in Indonesië tijdens de periode van aanhoudende Nederlandse aanwezigheid geïnventariseerd. Deze inventarisatie biedt inzicht in welke andere Nederlandse firma's actief waren in de voormalige kolonie en welk aandeel zij hadden binnen het snelgroeiende Indonesische boekbedrijf, waarin het aantal Chinese en Indonesische boekwinkels, drukkerijen en uitgeverijen sterk toenam. Deze studie vormt een eerste stap in het in kaart brengen van deze infrastructuur (zie bijlagen 2.1. tot en met 2.10.).

In de tweede helft van de jaren veertig en gedurende de jaren vijftig zijn er diverse partijen actief in het Indonesische boekbedrijf. Naast de bestaande firma's richten ook Amerikanen, Britten, Russen, en Chinezen hun aandacht op de Indonesische boekenmarkt. Dit leidt tot sterk gefragmenteerd bronmateriaal en maakt het mogelijk het onderzoek naar het boekbedrijf in Indonesië vanuit uiteenlopende perspectieven te benaderen. Wie al deze perspectieven wil overzien, moet beschikken over een grondige beheersing van het Engels en Nederlands, maar ook van het Indonesisch en andere regionale Indonesische talen zoals het Javaans en Sundanees, het Chinees en daaraan verwante dialecten, evenals het Arabisch en Russisch.[150] In dit proefschrift wordt dan ook niet gepoogd de volledige organisatie van het Indonesische boekbedrijf na 1945 in kaart te brengen, maar ligt de focus op het Nederlandse aandeel daarin.

Deze studie naar Van Hoeve is het eerste diepgaande onderzoek naar de aanwezigheid, rol en betekenis van een Nederlandse uitgever in Indonesië na 1945, geplaatst binnen de bredere context van het boekbedrijf in het dekoloniserende Indonesië. Van Hoeves handel en wandel bieden inzicht in hoe een Nederlandse uitgever omging met de vraag naar drukwerk in postkoloniaal Indonesië en hoe hij zich verhield tot de ontwikkeling van een Indonesische kenniscultuur. Hoewel Van Hoeve als casus fungeert en niet als standaard kan worden beschouwd, raken bepaalde aspecten, waaronder economische inflatie en Indonesische

[150] Dick Smakman en Patrick Heinrich, *Globalising Sociolinguistics: Challenging and Expanding Theory* (London; New York: Routledge, 2015), 67; Andy Kirkpatrick en Wang Lixun, *Is English an Asian Language?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 63. In Indonesië worden ruim 700 talen gesproken, waarbij het Indonesisch (meer dan 250 miljoen sprekers), Javaans (bijna 100 miljoen sprekers), Sundanees (ongeveer 30 miljoen sprekers), Arabisch en Engels als de grotere talen kunnen worden beschouwd.

overheidsmaatregelen, aan bredere ontwikkelingen in het Indonesische boekbedrijf. Dit onderzoek richt zich weliswaar op Van Hoeve, maar kan mogelijk ook inzichten bieden die relevant zijn voor het begrijpen van bredere strategieën binnen het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië. Daarmee draagt het onderzoek bij aan een beter begrip van de rol en aanwezigheid van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië na 1945, alsook van de relatie en wisselwerking tussen het Nederlandse boekbedrijf en het postkoloniale Indonesische boekbedrijf als geheel.

DEFINITIES

In dit onderzoek staat het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië centraal als onderdeel van het bredere Indonesische boekbedrijf. Het boekbedrijf omvat alle firma's die zich bezighouden met de productie, distributie en consumptie van drukwerk. Tijdens de koloniale periode werd het Nederlandse boekbedrijf doorgaans aangeduid als het Europese boekbedrijf, wat aansluit bij de koloniale etnisch-juridische indeling. De term 'Europese boekhandel' gebruik ik in dit onderzoek alleen binnen de historische context van de kolonie, dus tot 1945, toen Indonesië de onafhankelijkheid uitriep. Het Indonesisch boekbedrijf staat in de koloniale periode gelijk aan oorspronkelijk Indonesische firma's, die veelal werden aangeduid als 'inlands' of 'inheems'.

Na de onafhankelijkheidsverklaring van de Indonesische republiek verandert de aard van het boekbedrijf. Vanaf dat moment is de term 'Indonesisch boekbedrijf' of 'boekbedrijf van Indonesië' geografisch bepaald. Het verwijst naar het geheel aan firma's dat actief was in het boekbedrijf, inclusief Nederlandse eigenaren. Indonesische firma's worden in dit onderzoek vaak ook aangeduid als het binnenlandse boekbedrijf, waarmee ik verwijs naar bedrijven met Indonesisch of (Peranakan-)Chinees eigenaarschap. Voor Nederlandse bedrijven in deze periode gebruik ik de term 'Nederlands boekbedrijf', waarmee uitgeverijen, boekwinkels en drukkerijen worden bedoeld met een eigenaar van Nederlandse nationaliteit.

Tegenwoordig wordt het begrip 'boekhandel' meestal gebruikt als synoniem voor een boekwinkel. Historisch gezien verwijst het ook naar een onderneming waarin vaak een combinatie van uitgeverij, boekwinkel en/of drukkerij werd geëxploiteerd door een boekhandelaar: iemand die handelde in boeken.[151] Dit principe bestond ook in Indonesië,

[151] "Handboek voor de Nederlandse Boekgeschiedenis (voorheen Bibliopolis)," KB, nationale bibliotheek, geraadpleegd op 29 maart 2025, https://www.nederlandseboekgeschiedenis.nl/nl/handboek. Een boekhandelaar wordt hierin gedefinieerd als 'iemand wiens beroep het is boeken te verhandelen.' De definitie van een uitgever is als volgt: 'Iemand die beroepshalve boeken uitgeeft, drukt én verkoopt. In de eerste eeuwen na de uitvinding van de boekdrukkunst was een uitgever vrijwel altijd tegelijkertijd ook drukker of boekverkoper; pas vanaf het begin van de 19e eeuw leidde toenemende specialisatie binnen het boekenbedrijf tot het huidige onderscheid in beroepsgroepen.'

zowel in de koloniale als in de postkoloniale periode. De term boekhandel wordt in dit onderzoek gebruikt als overkoepelende term voor zulke gecombineerde ondernemingen. Wanneer het specifiek om een uitgeverij, drukkerij of boekwinkel gaat, wordt dat expliciet vermeld.

Wat betreft de term 'boekcultuur' sluit ik aan bij de definitie van Lisa Kuitert, die daaronder verstaat: 'het maken, (ver)kopen, lezen en bewaren van boeken.'[152] Deze definitie dient als uitgangspunt voor mijn gebruik van de term 'kennisinfrastructuur' waaronder het maken, verspreiden en al dan niet (ver)kopen van kennis wordt verstaan. Een kennisinfrastructuur faciliteert het gebruik van kennis. Het begrip 'kenniscultuur' omvat alles wat als kennis wordt gezien en de manier waarop kennis in een samenleving wordt gebruikt.[153] Tot slot beschouw ik in dit onderzoek de uitgeverij als een centrale actor binnen die kennisinfrastructuur, die zich bezighoudt met de productie, distributie en consumptie van kennis in de vorm van drukwerk, dat wil zeggen: boeken, tijdschriften, schoolboeken, encyclopedieën en andere gedrukte media die tot doel hebben kennis over te dragen.

SPELLING

In dit proefschrift wordt de moderne Indonesische spelling gebruikt voor geografische plaatsnamen, met uitzondering van de historische adresgegevens in de bijlagen. Voor persoonsnamen is de historische spelling aangehouden. Indonesische woorden zijn cursief weergegeven en worden in de lopende tekst of in een noot nader verklaard. De namen van Indonesische instellingen en organisaties worden gehandhaafd zoals in de historische context, bijvoorbeeld Jajasan Lektur in plaats van Yayasan Lektur, en zijn niet gecursiveerd. In oorspronkelijke titels, citaten uit correspondentie en ander primair bronmateriaal blijft de originele spelling ongewijzigd.

OPBOUW

In dit onderzoek wordt een losse chronologische opbouw gehanteerd. HOOFDSTUK 1 richt zich op de geschiedenis van het Nederlandse boekbedrijf in Bandung. Deze stad speelt vanwege

[152] Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over,* 12.

[153] Broere et al., "An Introduction to the Special Editions on Indonesian Knowledge Decolonization," 92; Nico Stehr "Experts, Counsellors and Advisers," in *The Culture and Power of Knowledge: Inquiries Into Contemporary Societies*, red. Nico Stehr en Richard V. Ericson (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992), 114-119; Philip Robert Harris, *Managing the Knowledge Culture: A Guide for Human Resource Professionals and Managers on the 21st Century Workplace* (Amherst: HRD Press, 2005), 37.

Maatschappij Vorkink een centrale rol in de activiteiten van Van Hoeve in Indonesië en vormt vanaf de tweede helft van de jaren veertig een belangrijke uitvalsbasis. Gezien de omvang van Indonesië biedt de focus op Bandung de mogelijkheid om de ontwikkeling van het boekbedrijf binnen een begrensde context te onderzoeken.

Hoe ontwikkelde het boekbedrijf in Bandung zich? Hoe verhield het Bandungse boekbedrijf zich tot andere Indonesische steden? Wat was de impact van de Japanse bezetting op het boekbedrijf? Welke boekhandels waren er naast Maatschappij Vorkink nog meer actief na 1945? En wat was de invloed van de Indonesische revolutie op de wederopbouw van het boekbedrijf in Bandung?

Vervolgens wordt in HOOFDSTUK 2 de bedrijfsgeschiedenis van Maatschappij Vorkink nader onderzocht in het licht van de heropbouw van het Nederlandse boekbedrijf in Indonesië. Omdat er weinig bekend is over de bedrijfsgeschiedenis van de meeste koloniale firma's in het boekbedrijf, is ervoor gekozen om die van Maatschappij Vorkink uit te lichten. Voor dit hoofdstuk is noodgedwongen vooral gebruikgemaakt van het gedenkboek N.V. Maatschappij Vorkink 1920-1950, in het bijzonder voor de koloniale periode. Dit privédocument is niet in de handel verschenen en was bedoeld voor intern gebruik. Het gedenkboek vult een belangrijke leemte vanwege het ontbreken van bepaalde archiefstukken van Maatschappij Vorkink en is waar mogelijk aangevuld en geverifieerd met aanvullend bronmateriaal.[154]

Wanneer werd de boekhandel opgericht en hoe ontwikkelden de zaken zich? Wat was impact van de Japanse bezetting en de Indonesische revolutie op het bedrijf? Hoe kwam Maatschappij Vorkink in handen van Van Hoeve terecht? Hoe zag de wederopbouw van Maatschappij Vorkink in de praktijk eruit?

In HOOFDSTUK 3 staat de opbouw van het Indonesische fonds bij Van Hoeves eigen uitgeverij W. van Hoeve centraal. Tegen het einde van de jaren veertig werd het Van Hoeve duidelijk dat hij het roer om moest gooien. Hij begon samen te werken met een Indonesische adviseur, Sumarto Djojodihardjo, om een fonds op te bouwen voor de Indonesische markt.

Hoe ontstond deze samenwerking? Hoe kreeg Van Hoeve inzicht in de vraag naar boeken en kennis in Indonesië? Op welke wijze trok zijn Nederlandse uitgeverij Indonesische vertalers en auteurs aan? En waar werden de boeken voor de Indonesische markt

[154] Privéarchief van uitgeverij W. van Hoeve, gedenkboek N.V. Maatschappij Vorkink 1920-1950 (Bandung: Vorkink, 1950), ongepagineerd. Dit gedenkboek is geschreven door M.F. Beerman, de boekhoudster van Maatschappij Vorkink. In dit gedenkboek legt zij verantwoording af voor de bronnen die zij heeft gebruikt en schrijft ze dat het is gebaseerd op 'verschillende gegevens, getrokken uit de boeken van de My [Maatschappij], oude brieven en archiefstukken en verder uit mijn herinneringen, terwijl vele gegevens namelijk uit brieven en rapporten van en aan Dr. C.W. Wormser, eertijds directeur-eigenaar van de Mij Vorkink, mij werden verstrekt door W.F.P. Winkelaar, de voormalige generaal-gevolmachtigde van de N.V. Mij Vorkink en de N.V. De Preangerbode.'

geproduceerd?

In HOOFDSTUK 4 is het Indonesische fonds van Van Hoeve inmiddels gevormd en verschuift de focus meer naar de voortzetting van zijn activiteiten in Indonesië in de tweede helft van de jaren ’50. Maatregelen van de Indonesische overheid bemoeilijkten de boekimport en de relatie tussen Indonesië en Nederland verslechterde, mede door het conflict over westelijk Nieuw-Guinea. In deze periode intensiveerde Van Hoeve zijn samenwerking met een nieuwe Indonesische adviseur, G. Silitonga.

Hoe kwam deze samenwerking tot stand en welke rol speelde Silitonga in de voortzetting van Van Hoeves activiteiten in Indonesië? Eind 1957 begon Indonesië met de nationalisatie van de overgebleven Nederlandse bedrijven. Hoe ging Van Hoeve om met de economische en politieke spanningen en de bijbehorende maatregelen? Wat waren de gevolgen van de nationalisatie voor Maatschappij Vorkink in Bandung en voor Van Hoeves activiteiten als uitgever in Indonesië?

In de CONCLUSIE wordt antwoord gegeven op de centrale vraag van dit onderzoek, namelijk welke rol speelden Van Hoeves uitgeversactiviteiten in Indonesië, en dan met name de productie en verspreiding van drukwerk, bij de ontwikkeling van een Indonesische kenniscultuur te midden van de postkoloniale transitie?